

УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ – ТЕОРЕТИЧНИ И ПРАКТИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ

Проф. д. ик. н. Пенчо Пенчев,
ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“
Росица Пенчева¹

„Трудно е да накараш някого да разбере нещо, когато заплатата му зависи точно от това, той да не го разбира.“

Ъптън Синклер

Увод

Устойчивото развитие е проблем, който изследваме от началото на 90-те години на ХХ век. Днес сме свидетели на еволюцията на различните мнения, свързани с тази концепция. Първите въпроси, които ни бяха зададени в началото на нашите изследователски дирения, бяха в посока на това, дали устойчивото развитие е новата утопия, подобна на тази за социализма и комунизма. Приемахме тези въпроси и не се притеснявахме да отговаряме, защото още тогава осъзнавахме значимостта на тази концепция. По-късно стана модерно да се говори и пише за устойчивото развитие. Използваха се и се използват различни категории, на които им се „пришива“ устойчивост (устойчиво развитие). Стигна се дори до комични изрази като устойчиви коли, устойчив дизайн, устойчиви игри и т.н. С това отново се показва, че не в достатъчна степен се осъзнава и не се познават същността и значението на устойчивото развитие за настоящето и бъдещото развитие на човечеството.

Изложеното по-горе ни кара да си задаваме много въпроси, свързани с тази концепция, някои от които са:

1. Осъзнаваме ли необходимостта от устойчивото развитие от гледна точка на настоящето, а още повече от позициите на бъдещите поколения?

2. Има ли пропуски при изграждането на тази концепция, но най-вече при нейното реализиране?

¹ Администратор, Европейска комисия. Всички мнения принадлежат на автора и не представляват становище или позиция на Европейската комисия.

3. Защо при изработването на политики и стратегии на национално, европейско и световно равнище липсват основни моменти на устойчивото развитие?

4. Защо на практика нещата се случват много по-бавно отколкото се очакваше и като че ли ентузиазмът на хората, особено след Рио де Жанейро от 1992 г., започна да се „изпарява“?

5. Защо устойчивото развитие не присъства или присъства само частично в учебните програми на образователните институции и т.н.?

Основният въпрос обаче, според нас, е: „Все още ли е възможно да се реализира тази концепция в локален и световен мащаб и доколко хората по света имат желание това да се случи?“

В настоящия материал си поставяме за цел, въз основа на теоретичните постановки, свързани с концепцията „Устойчиво развитие“, да посочим практическите възможности за нейната реализация.

Въз основа на поставената цел можем да обособим следните задачи:

а) да извършим синтезиран анализ на концепцията „Устойчиво развитие“;

б) да представим основните постижения при практическото реализиране на устойчивото развитие до този момент;

в) да изведем проблеми, които трябва да бъдат изследвани и решени от учени, политици, хора от практиката, за да може, тази концепция да изпълни своята мисия.

Обект на настоящото изследване е устойчивото развитие в контекста на системата „човек–природа“, разгледана от позициите на миналото, настоящето и бъдещето.

Предметът на изследването е насочен към характеризиране на концепцията „Устойчиво развитие“ и нейната практическа реализация за постигане на минимум три взаимосвързани ефекта – икономически, екологически и социален.

За постигане на посочената цел и произтичащите от нея задачи са използвани следните изследователски подходи: системен, исторически, сравнителен, интердисциплинарен, индуктивен, дедуктивен и т.н., като за тяхната реализация са приложени различни методи: статистически, сравнителен, метод на експертните оценки, системен анализ и др.

Ще се опитаме отново (както във всички досега публикации по темата) да защитим тезата, че устойчивото развитие е обективна необходимост на хората, която е непреходна и е без алтернатива, защото съществуването на човешкия род зависи от него. Ето защо е необходимо както отделните граждани, а също така и цялото човечество да насочат своите

усилия в тази посока. В разработката ще изследваме съвсем малка част от зависимостта „човек–природа”, тъй като си даваме сметка, че такова изследване не е по силите на един човек, а и смеем да твърдим (практиката също го доказва), че не е по силите и на една организация, териториална единица, а дори и отделна държава. Наясно сме също така, че са правени и се правят подобни изследвания, проблемите са обсъждани на редица форуми – международни, национални и т.н., изработени и сключени са различни договори, споразумения и др. Въпреки това възниква въпросът: „Какви практически резултати са постигнати?”

1. Същностна характеристика на устойчивото развитие

Разгледани в исторически аспект устойчивостта и неустойчивостта винаги са съпътствали човешкото развитие. Например североамериканските ирокези са били загрижени за последиците от своите решения за седем поколения напред. Една пословица, която често се приписва на културата на коренното североамериканско население, посочена от Робърт Енгелман в Състоянието на планетата 2013, гласи: „Не сме наследели земята от бащите си, взели сме я назаем от децата си”. (Асатурян и др., 2013, с. 11). Положителен пример за отношението към земята, може да се даде и за исландците, които след като осъзнават последиците от свръхизползването на пасищата, намаляват броя на овцете до разумни граници, при които природната среда се възпроизвежда.

На другия полюс са примерите, които посочва Лестър Браун (2006, с. 25-26), показващи неразумното решаване на продоволствения проблем, имащи жестоки последици за хората. Например шумерите и майте са имали много развито производително земеделие с изградени канали, чрез които са напоявали обработваемите участъци. В резултат на свръхексплоатацията на земните ресурси при първите имаме засоляване на земеделските участъци, а при вторите – обезлесяване и ерозия на почвата. Крахът на тези две цивилизации изглежда е свързан с намаляване доставката на продоволствие. Във връзка с осигуряване на храни при майте започват конфликти между различни градове. Островитяните (общество на Великденските острови) са просъществували само няколко века, като основно са се изхранвали с морска храна. С увеличаване броя на населението се е породила необходимостта от повече дървета за направа на лодки, а и ловуването е ставало все по-навътре в морето. Специалистите считат, че изчезването на големите дървета за производство на лодки и отдалечаване на морските бозайници от бреговата линия са причини за невъзможността населението да се изхранва, което впоследствие води до неговата гибел. Липсата на храна е основна

та причина за конфликт и канибализъм при анасазите в югозападната част на САЩ и унищожаването на тяхната цивилизация. Интересен въпрос, който се поражда от посочените по-горе практики, е дали хората са осъзнавали това, което правят и докъде то може да ги доведе. Подобни примери могат да бъдат дадени и за други народи.

Посочената информация дава основание да се направи извод, че е наложително, светът да се поучи от историята, като се стреми в своето развитие (настоящо и бъдещо) да следва логиката на здравия разум и да не допуска грешките на предходните поколения.

Многократно е изразявано мнението, че въпреки положителните моменти в общественото развитие, противопоставянето между икономика, екология и социална политика води до крайно негативни резултати – задълбочаване на пропастта между бедни и богати, все по-голяма дистанция между преяждащи и гладуващи, замърсяване на околната среда, негативни климатични промени, демографски проблеми, миграционни вълни и т.н.

Безспорно е, че светът се нуждае от промяна. Проблемът се състои в това, колко хора осъзнават необходимостта от такава промяна и каква част от тях работят за нейното осъществяване. Красноречив пример в тази посока ни даде Папа Йоан Павел II. Загърбил съществуващите догми в името на оцеляването на човешкия род, той пише: “Измерението на мъдростта днес е толкова по-наложително, защото огромният ръст в техническия потенциал на човечеството му диктува наново и с цялата острота да осъзнае най-висшите ценности. Ако тези технически средства не бъдат подчинени на някаква цел, която отива по-далеч от логиката на чистия утилитаризъм, бързо могат да разкрият своя античовешки характер и дори да се преобразят в потенциални инструменти за унищожаването на човешкия род... Философия, която отрича възможността за съществуването на краен и цялостен смисъл, би била не само непрактична, но и погрешна.”

Обективната реалност налага необходимостта, човечеството да промени посоката на своето развитие. Новите ориентири могат да бъдат зададени чрез прилагането на концепцията „Устойчиво развитие“. За да отговорим на основния въпрос: „Възможно ли е да се реализира тази концепция?“, следва да изясним съвсем накратко² нейната същност и какво е направено (ненаправено) в тази посока.

През есента на 1983 г. се създава Международната комисия за опазване на околната среда и за развитие (The World Commission on Environment and Development) към ООН с председател Гру Харлем

² Предвид ограничения обем на материала.

Брунтланд. В нея са включени представители от 21 нации. На тази комисия се възложиха три групи задачи:

а) да изследва проблемите на околната среда и нейното развитие и да предложи ефективни мерки за тяхното решаване;

б) да предложи промяна в международните връзки и отношения, които да съдействат за отстраняване на конфликтите и за взаиморазбирателство между народите по отношение на околната среда и развитието;

в) да изостри вниманието на всички, като се започне от отделната личност и се стигне до правителствата, върху глобалните въпроси на човешкото развитие и ги насочи към активна човешка дейност.

Международната комисия за опазване на околната среда и за развитие разработва доклада „Нашето общо бъдеще”, извършва значителна по мащаб работа и стига до точни изводи, относно състоянието на планетата. За това допринесе използването на пълна информация от всички части на света. Още нещо, което според нас е твърде важно – липсваха политически и държавни пристрастия при направената оценка. Планетарните проблеми са поставени над всичко. “В резултат на нашите обсъждания и на изслушването на свидетелствата на много хора от петте континента всички членове на комисията дойдоха до заключението, че трябва да се съсредоточим върху една централна тема: много тенденции в съвременното развитие правят голям брой хора бедни и уязвими, като в същото време влошават околната среда.

Как такова развитие ще може да служи на света от следващия век при два пъти повече хора, разчитащи на същата околна среда? Осъзнаването на този въпрос разшири нашия поглед върху развитието. Ние започнахме да го разглеждаме не само в ограничения му контекст на икономическия растеж в развиващите се страни; разбираме, че е необходим нов път за развитие – такъв, който да осигури човешкия прогрес не само на някои места и за няколко години, а за цялата планета до далечното бъдеще. Това стабилно развитие става цел не само на развиващите се, но и на индустриализираните нации (Международна комисия за опазване на околната среда и за развитие, 1989, с. 19-20).

Международната комисия за опазване на околната среда и за развитие (МКООСР) не се задоволява само с акцентирание на основните въпроси, но търси действени мерки и посочва възможности за оцеляване на човечеството. Основният извод, който беше направен, е, че коренно трябва да се измени досегашната човешка дейност и да бъде установено устойчиво развитие. “Човечеството може да направи развитието стабилно и сигурно – да гарантира, че то задоволява потребностите на настоящето, без да излага на рискове възможностите на бъдещите поколения

ния да задоволяват собствените си потребности. Идеята за такова развитие наистина предполага граници – не абсолютни граници, а ограничения, наложени върху ресурсите на околната среда от сегашното състояние на техниката и организацията на обществото и от способността на биосферата на превъзможва ефектите от човешките дейности. Обаче техниката и организацията на обществото могат да бъдат направлявани и подобрявани, за да осигурят път към нова епоха на икономически растеж.” (Международна комисия за опазване на околната среда и за развитие, 1989, с. 24).

В доклада на МКООСР се обосновава, че светът изисква стабилно и сигурно развитие. В неговата същност се поставя зависимостта между икономическото развитие, опазването на околната среда и социалното развитие. Комисията за опазване на околната среда и за развитие призова всички държави съвместно и индивидуално да включат сигурно и стабилно развитие в своите цели и да приемат следните принципи за ръководене на своите политически действия: (Международна комисия за опазване на околната среда и за развитие, 1989, с. 353-355)

- съживяване на растежа;
- промяна на качеството на растежа;
- съхраняване и увеличаване на ресурсната база;
- осигуряване на устойчив ръст на населението;
- преориентиране на технологиите и справяне с рисковете;
- обединяване на екологията и икономиката при вземането на решения;
- преустройство на международните икономически взаимоотношения;
- засилване на международното сътрудничество.

Докладът на МКООСР беше представен и обсъден като основен документ на 42 сесия на ООН през есента на 1987 г.

Наред с верните изводи и оригинални препоръки в доклада на Гру Харлем Брунтланд се въвежда понятието “устойчиво развитие” и се разработва обща концепция. В него обаче липсва подробен план за неговото достигане.

При изясняване същността на устойчивото развитие представлява интерес становището на Аурелио Печеи. Според него под “устойчиво развитие” трябва да се разбира “общество, което в отговор на изменение на вътрешните и външните условия е способно да установи ново, съответстващо на тези изменения равновесие както вътре в себе си, така и в цялата среда на своето съществуване.” (Пенчев, 1993, с. 18)

Акад. Г. Близнаков пише: “Устойчивото развитие е такова развитие, което държи сметка за това, че планетарните ресурси трябва да се

използват разумно и пестеливо, за да се обезпечи един достоен живот както за сегашните, така и за бъдещите поколения.” (Близнаков, 1995, с. 117).

“Устойчивото развитие представлява програма на процеса за реструктуриране на икономическите, социалните и техническите отношения с цел запазване на природната и човешката среда за настоящите и бъдещите поколения и с пълно признаване на неповторимата стойност на самата природа. Това включва:

- устойчиво използване на природните ресурси;
- възстановяване и поддържане на целостта на екологичните процеси и екосистеми;
- защита на генетичното разнообразие и опазване на природата в най-общ смисъл;
- защита и подобряване на човешкото здраве, сигурност, икономическо и социално благосъстояние;
- равнопоставеност между поколенията.” (Международен семинар по институционални основи за опазване на околната среда в България, 1992, с. 10.)

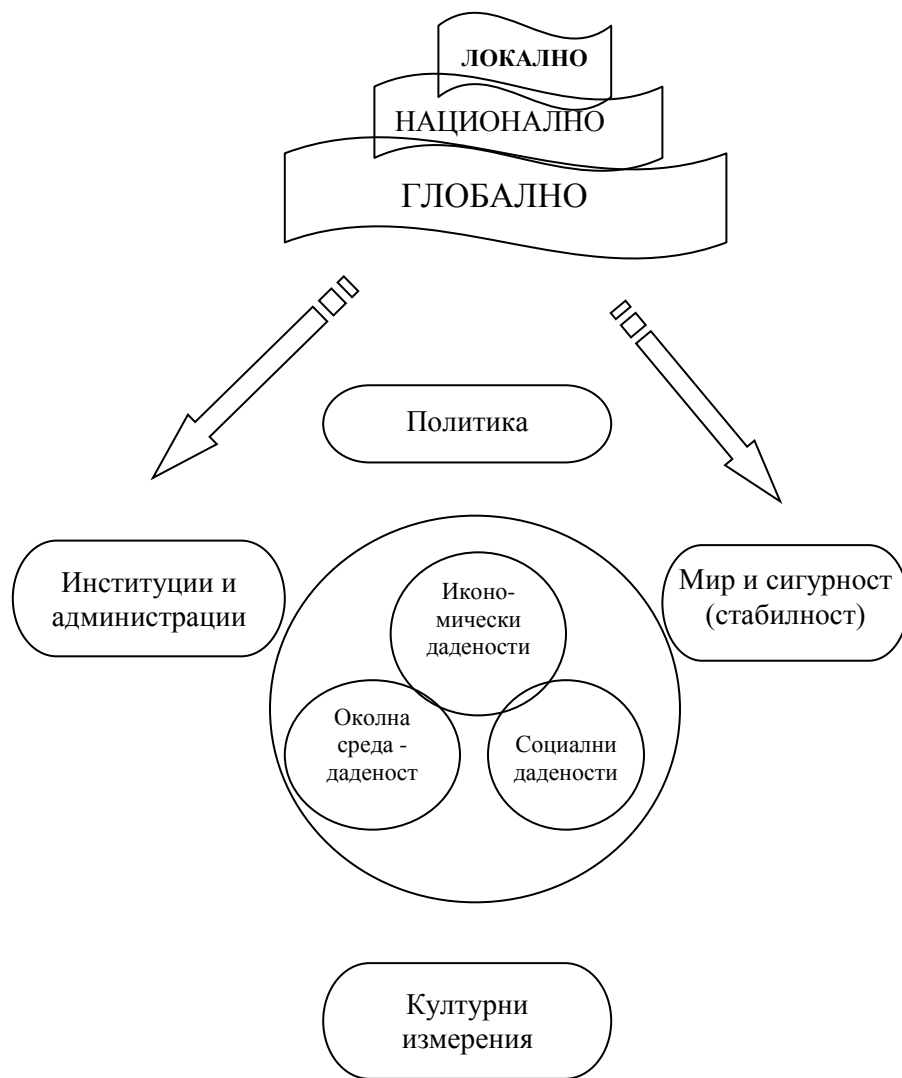
Устойчивото развитие е концепция, която се изгражда върху основата на устойчиви форми на развитие, осигуряващи по-висока степен на функциониране на системата. Този процес не се откъсва от динамиката на разумното потребление. Устойчивото развитие е обективна необходимост на бъдещето, но още отсега следва да се предприемат ефективни действия за неговото осъществяване.

Основните измерения на устойчивото развитие са три взаимосвързани елементи:

- а) икономически;
- б) социален;
- в) екологически.

Към тези елементи задължително следва да се добави и институционализирането на властта.

Устойчивото развитие не трябва да се разглежда като застинал процес, константа най-вече на производство и потребление. Напротив, той е динамичен, като прогресивните новости – в икономическо, екологическо, социално отношение, намират широко поле за приложение (вж. Фиг. 1). Характеризирането на устойчивото развитие показва, че значително се разширява и обектът на управление, тъй като той не е свързан само с един елемент (икономически, екологически, социален), а и с трите взаимосвързани елемента, като не се поставя акцент на нито един от тях.

Фигура 1. Елементи на Устойчивото развитие

Проблемът е планетарен и безпрецедентен по своите мащаби и форми на проявление. Той обаче е нерешим без регионални и национални цели и стратегии за неговото осъществяване. “Устойчивото развитие е прагматична потребност на бъдещото развитие на планетата, но това не може да се постигне без национални и регионални цели и стратегии. Така че устойчивото развитие е императив, който няма никакви политически алтернативи”. (Пенчев, 1993, с. 17)

При изясняването на устойчивото развитие следва да се посочат някои основни моменти от неговото съдържание:

А. Удовлетворяване на разумните потребности на хората, като се изхожда не само от настоящето, но и от бъдещето.

Б. Демографското развитие да е в синхрон с изменящия се продуктивен потенциал на екосистемата. Човекът така трябва да развива своя живот и дейност, че да остави природата, сама да се възпроизвежда. Това означава коренни промени в производствените системи – най-вече в посока на създаване, внедряване и използване на ресурсоикономични технологии.

В. Цялостното развитие трябва да бъде в предварително зададени граници (икономически, екологически, социални).

Г. Земеделието следва да се развива, така че земята да не се изтощава над определено ниво.

Д. Провеждане на оздравителни мероприятия по околната среда. За целта е уместно да продължат да работят международните форуми, които наред със своята пряка дейност е нужно да координират и националните екологични програми. Много важно е да се определят точно разходите във връзка с екологията и тяхното разумно разпределение, както в международен и национален мащаб, а така също и във времето.

Е. Търсене на нови решения в енергодобива и в строителството.

Ж. Усъвършенстване на разпределителната система, като се изхожда от настоящи и бъдещи позиции. Основната цел е да се решат проблемите на бедността.

З. Съчетаването на сегашните и бъдещите интереси трябва да бъде отправна позиция в цялостната система: икономика–екология–социална политика.

При реализирането на концепцията „Устойчиво развитие“ е необходимо да се съблюдават някои принципи. Нещо повече, редица учени считат, че именно съблюдаването им ще повиши нейната успешност. Поне засега надделява мнението, че липсва цялостна система от принципи, която да доведе до създаването на комплексно работеща концепция “Устойчиво развитие”.

Без да претендираме за цялостна пълнота и точност, считаме, че устойчивото развитие следва да се изгражда въз основа на система от принципи. Те са непосредствено свързани с изграждането, развитието и функционирането на различни системи – икономическа, екологическа, социална, политическа, технико-технологическа, управленска и т.н. Ръководейки се от практическото осъществяване на концепцията, предлагаме следните принципи:

1. Взаимна обвързаност между икономика, екология и социална политика, като не се дава предпочитание на нито един елемент на системата.

2. Цялостно решаване на проблемите по веригата глобално–частно.

3. Ангажиране на всички във връзка с решаването на проблемите: международни органи, правителства, бизнес, неправителствени организации, отделни граждани.

4. Прозрачност на информацията по конкретните проблеми.

5. Разясняване на концепцията “Устойчиво развитие” пред широките маси и мотивиране тяхното участие при решаването на съответните въпроси, тъй като оцеляването касае всеки човек.

6. Недопускане тази концепция да се използва за реализиране на тесни държавни и политически цели.

7. Липса на противопоставяне между дейността на хората и природната среда.

8. Недопускане на диктат на едни спрямо други на различни равнища – глобално, локално и т.н., като се зачитат разумните предложения на отделните граждани.

9. Отчитане на конкретните особености в съответните области – потребление, култура, производство и др.

10. Удовлетворяване на разумните потребности във връзка с неизбежната промяна от консуматорския начин на живот към природно съобразен.

Важен момент при характеризиране на Устойчивото развитие има неговото оценяване. Съвсем съзнателно поставяме този въпрос, като се надяваме, той да породи дискусия и да се изградят работни екипи, които да работят в тази посока, тъй като сме наясно, че това не е по силите на един човек, колкото и компетентен да е той. Във връзка с предложената система от показатели в Работната програма на Комисията за устойчиво развитие на ООН (UNCSD) проф. Асен Ковачев (1999, с. 38) посочва, че: “Показателите за устойчиво развитие в посочения списък (132 на брой) са разделени в три групи: първа група показатели – в качеството им на въздействащи сили върху развитието; втора група показатели – в качеството им на последствия ефекти от въздействащите сили и трета група показатели – в качеството им на отговор мерки за преодоляване или предпазване от негативните ефекти върху устойчивото развитие. Съкратеното представяне на тези три групи показатели на английски език е: DF-S-R (Driving Forces-State-Response).”

Водещо място при оценяването на Устойчивото развитие има матрицата на устойчивостта.³ (Вж. Таблица 1)

³ За повече подробности вж. Monitoring Environmental Progress (A Report on Work in Progress), page 76. The World Bank, Washington, D.C.

Таблица 1
Матрица на устойчивостта

Проблем	Поредна глава в Дневен ред 21	Показател на движещата сила	Показател на състоянието	Показател на ответа
Природен източник		* Индекс за изчерпване на ресурсите x		Цена на водата/ разходи за провизиите
Вода (без океаните)	18	Оттегляне/ Наличност	Водоползване/ население Търсене на биологичен кислород и на химичен кислород във водата	
Рибни места Гори	-	* Улов на морски видове Обща горска продукция Скорост на обезлесяване	Горска площ/обща площ Налична дървесина + *Качество на горската покривка?	Скорост на залесяване Такси за сечене на гори/цена на дървесината+
Земя				
Управление на земята	10	* Промяна в използването на земята	*Причинено от хората разрушаване на почвата *Рисков индекс на почвена ерозия +	Техника на управление на земята
Селско стопанство и развитие на селата	14	Земя за паша на глава от населението * Използване на торове и пестициди x	Обработваема земя / Естествен капитал + Засолена или заблатена площ	От селски към градски понятия за търговия?
Пустини и суши	12	Дървесина за горене, изразходвана на глава от населението	*Индекс на запустяване?	

Подпочвени елементи	-	Минерални вложения/Брутен вътрешен продукт/БВП/ + * Скорост на извличане Консумация на енергия от глава на населението	Подпочвени елементи/ +Богатство Години на доказани резерви	*Цени на вложенията към тези на доходите Енергийни данъци и субсидии Възобнови ми / невъзобновими ресурси?
Отпадъци		* Индекс на замърсеността х		
Твърди отпадъци	21	Промислени и общински отпадъци х	Изхвърляне на отпадъци / Създаване на отпадъци +	Разходи за събиране на отпадъците +?
Токсични отпадъци	19, 20, 22	Създаване на токсични вещества +	*Площи със заразена земя ?	
Парникови газове	9	*Въглероден двуокис и метанови емисии	*Въглероден двуокис и метан в атмосферата	Разходи за намаляването+ Програми за отстраняване на разрушаващите озона елементи
Стратосферичен Озон	9	Производство на CFCs	CFCs в атмосферата	
Поддържане на Живота		* Индекс на екосистемния риск		
Биоразнообразие	15	* Скорост на загуба на естествена среда х * Скорост на изчезване на видовете ?	*Естествен капитал/ богатство + *Брой застрашени видове	Защитна площ/ обща земна площ Защитени площи/ чувствителни площи +
Океани и крайбрежни зони	17			
Проблем	Поредна глава във Дневен ред 21	Показател на движещата сила	Показател на състоянието	Показател на ответа

Въздействие върху човешкото здраве	6	*Индекс на влиянието върху околната среда +		
Качество на водата и достъпност	6	Използване на вода в домакинството на глава от населението	Достъп до безопасна вода Фекална колиформа Олово във водата	Процент от населението със санитарни услуги
Качество на въздуха Други	6 6	* Товар на замърсяването +	*Приблизителни концентрации + *Болести, свързани с околната среда	
Социален				
Демографски	5	Скорост на нарастване на броя на населението	Гъстота на населението	Коефициент на плодовитост
Здраве	6	Товарът на болестите /DALYs/ Поемане на калории на глава от населението	Очаквана продължителност на живота Процент на бебешка смъртност	Разходи за здравето
Образование	16	Записване на училище	Процент на грамотност Образователни постижения+	Разходи за образование на глава от населението
Човешки заселвания	7	Скорост на нарастване на градското население	Процент на цялото население в градовете *Процент на имащите покрив над главата?	Разходи за квартира/БВП?
Дом	7		Маргинални заселвания?	
Инфраструктура	7	Моторни превозни средства на глава от населението		Инфраструктурни разходи / БВП

Икономически				
Бедност	2, 3, 4	БВП / Скорост на нарастване на населението Разпределение на богатствата * Модели на производство-потребление?	Индекс на Healdcount and Poverty gap Истинско спестяване/ БВП Нетен процент на записаните деца в основните училища, разделен по статус на бедност и пол Процент на детската смъртност Процент на населението, което прилага планиране на семейството	Нарастване на трудовата интензивност? Ключови намеси Разходи за основни социални услуги/всички обществени разходи
Финансови ресурси	33	Богатство на глава от населението	Разходи по защита на околната среда на глава от населението?	Инвестиции / БВП Данъци и субсидии за околната среда / БВП ? Спонсориране на ново устойчиво към околната среда развитие?
Технологичен трансфер	34			
Продуктивност	-	Нетен вътрешен продукт /НВП/ богатство + Скорост на безработицата	НВП / БВП + Производителност / БВП	Междинни доходи /БВП? Капитал /размер на дохода ?
Институционен	8,38-40	?	*Мандатирани оценки на околната среда ?	* Ратификация на международни споразумения /конвенции/ ?

Забележка: * = сложен индекс; += не съществува световно призната процедура за компилация, но някои неща вече са направени; x= има предложени източници и методи, но няма изготвена компилация; ?= несигурност как да се направи компилация; = няма нужда от основен показател на изследване.

Важен момент при практическото изграждане на устойчивото развитие има комплексният анализ и оценка на състоянието на системите. Тук акцентът следва да се постави върху анализа и оценката на икономическото, екологическото и социалното развитие. За целта, освен използването на Матрицата на устойчивостта, следва да се използва и система от показатели за оценяване на отделните елементи на устойчивото развитие – икономика, екология и социална политика.

При анализа и оценката на икономическото състояние погрешно поставяхме акцента главно върху стойностните измерители, а оттук и се ползваха и използват основно стойностните показатели. Те обаче имат редица недостатъци, които водят до противопоставяне между икономика и екология, между икономика и социално развитие. Необходимо е да отбележим, че за бъдеще техните недостатъци ще нарастват. Ето защо е уместно е да се използват и другите измерители – натурални (условно-натурални) и трудови⁴. Използването на система от трите основни вида измерители, а оттам и на показатели, изградени въз основа на тях, ще даде много по-точна оценка на състоянието и развитието на икономическите системи.

Като показатели за анализ и оценка на икономическото състояние могат да се посочат:

- А. Брутен вътрешен продукт.
- Б. Нетен вътрешен продукт.
- В. Производителност.
- Г. Ресурсопоглъщаемост.
- Д. Разходи за единица продукт и т.н.

Във връзка с анализа и оценката на икономическия елемент следва да се отчитат и факторите, които влияят върху икономическите системи. Това се обуславя от факта, че те търпят непрекъснати промени и се развиват в положителна (отрицателна) посока. Също така от тях зависи и практическото реализиране на концепцията „Устойчиво развитие“. Ето някои по-важни фактори:

1. Динамиката на потребностите. Тяхната роля по отношение на развитието на производството е добре известна. Големият дебаланс

⁴ Например натуралните измерители ги свързваме най-вече с техните недостатъци, което доведе до подценяването им. Досега те съзнателно се избягваха при оценката на икономическите процеси и явления. Обективната действителност обаче налага да се знаят и техните предимствата и те да се използват при анализа и оценката на икономическото състояние там където, е възможно. Нужното място следва да се отреди и на трудовите измерители. Тук нямаме за цел да изтъкваме техните качества, а само ще упоменем, че при оценяване на устойчивостта (неустойчивостта) и те трябва да се използват.

между степента на удовлетворяване на потребностите и самите потребности в национален и световен мащаб изисква добра аргументация на направените изводи. Още тук следва да се търсят алтернативи за последициите на т.нар. “разумни потребности” в развитите страни и как ще се постигнат те в развиващите се страни.

2. Демографският фактор. Тук по различен начин се осъществява самата оценка предвид условията, които характеризират демографските изменения. За страни, които са свързани с рязко увеличаване на населението, едни аспекти ще има анализът, а за страни с отрицателен прираст като България – отправните позиции на анализа ще бъдат други.

3. Материално-енергийно обезпечаване. В анализите и оценките на икономическите системи следва точно да се определи движението на природните ресурси, какви количества се потребяват, дали ресурсите са възобновими или невъзобновими, справедливо ли се използват природните блага, нанася ли се вреда на околната среда, възможности за откриване на нови или на непознати досега източници, взаимозаменяемост на едни ресурси с други и др.

4. Иновационните процеси. Много трудно е да се оцени развитието на науката, техниката, технологиите. Още повече, че по света едновременно се използват както роботът, а така също и дървеното рало. Важно място за настоящото и бъдещото развитие на човечеството има използването на ресурсоспестяващи и природосъобразни технологии. Ето защо анализът и оценката на технико-технологическото равнище трябва да бъдат пълни и комплексни. Досега могат да бъдат дадени много примери във връзка с въвеждането на някои иновации, когато процесът съзнателно се оценяваше едностранчиво, което беше в интерес на определено лице (лица), т.е. акцентът беше частното, а не общото. В резултат на това се отчиташе икономически ефект, а в същото време техниката (технологията), новите продукти разрушаваха околната среда, а в определени случаи и въздействаха негативно върху непосредствените участници в трудовия процес или върху жителите на населеното място. По света, а и в нашата страна, има много примери за криворазбрано използване на новостите.

5. Влиянието на различни международни институции върху протичането на икономическите процеси. С особена сила това важи за Световната банка, Международния валутен фонд, ЕС и т.н.

6. Равнището на националните валути спрямо конвертируемите. Прави впечатление, че след разрушаването на златно-доларовото покритие непрекъснато се обезценява валутата на по-бедните страни. Без да търсим примери в други континенти, ще посочим това, което стана в Източна Европа в началото на 90-те години на XX век.

7. Външноикономическите връзки. Съвременната икономическа действителност все повече надхвърля националните граници. Създаването на транснационални структури е обективна необходимост. В същото време създадените такива структури твърде ревностно пазят своята самостоятелност и консервативност.

8. Вътрешната и външната политика, която водят отделните страни. Отделни нейни нюанси са свързани с икономика, екология, международно сътрудничество и др.

Анализът и оценката на екологическото състояние също трябва да бъдат пълни. Някои по-важни техни аспекти са:

А. Оценка на околната среда в планетарен и в национален мащаб.

Б. Изследване на причинителите на замърсяването.

В. Групиране на отделните видове замърсители.

Г. Специално място да се отдели на обеззалесяването, особено в тропичните гори и в северните райони.

Д. Периодични изследвания на енергетиката, на енергоносителите и използваните технологии.

Е. Възможности за очистване на природата – по естествен път или чрез намесата на човека.

Що се отнася до приоритетите на анализа и оценката на социалното развитие, като такива можем да посочим:

А. Индекс на потребителските цени.

Б. Средномесечен (средногодишен)⁵ реален общ доход на лице от домакинството.

В. Средномесечна реална работна заплата.

Г. Средномесечна реална пенсия.

Д. Безработица – абсолютна величина, процент от трудоспособната част от населението, структура, причини за безработицата и др.

Е. Заетост⁶.

Ж. Относителен дял на разходите за храна в общия обем домакински разходи.

З. Разходи за храна в абсолютна стойност средно на човек или на домакинство (уместно е да се изследва и потреблението на някои видове жизненонеобходими стоки на глава от населението).

И. Средна продължителност на живота.

К. Състояние на социалните и здравните заведения.

Л. Прилагане на масови имунизации.

⁵ При извършването на сравнение е много важно, точно да се определи периодът, през който ще се получава възнаграждението.

⁶ Заетостта трябва да се изследва в същите направления както безработицата.

М. Неграмотните и броят на незавършилите начално образование.

Н. Продължителност на обучението в учебните заведения.

О. Състояние на образователната система и т.н.

2. Основни постижения и проблеми при практическото реализиране на устойчивото развитие

За да се отговори на въпросите: „Възможно ли е да се реализира концепцията „Устойчиво развитие“ в локален и световен мащаб?“ и „В каква степен хората по света имат желание това да се случи?“, е необходимо:

1. Да се изведат основните моменти, свързани с реализирането на устойчивото развитие до този момент.

2. Да се посочат най-важните проблеми във връзка с постигането на балансираност по отношение на икономическо, социално и екологическо развитие, които досега не са решени.

Във връзка с реализирането на концепцията „Устойчиво развитие“ до този момент могат да бъдат посочени следните основни постижения:⁷

А. Все повече хора осъзнават необходимостта от тази концепция и се стремят към нейното реализиране – политици, учени, мениджъри, обикновени хора.

Б. В преобладаващата част от случаите младите хора са двигател на положителните промени, за което те само заслужават адмирации.

В. Провеждането на редица международни, национални и локални форуми, сред които се открояват Рио де Жанейро (1992 г.), регулярните форуми „Околна среда за Европа“, конференциите по проблемите на бедността, Протоколът от Киото (1997 г.), Йоханесбург (2002 г.) – Рио + 10, Рио де Жанейро (2012 г.) – Рио + 20 и т.н.

Г. Нормативна регламентация на устойчивото развитие – включването му в редица международни, национални, регионални и организационни нормативни документи.

Д. Историческото споразумение за климата декември 2015 г., подписано в Париж.⁸

Ключова роля за подписването на това споразумение има ЕС. Чрез него 195 държави постигнаха ново, универсално, правно-обвързващо съгласие по въпросите за климата. То е кулминация на дългого-

⁷ Посочени са най-значимите до този момент постижения.

⁸ Информацията за Споразумението за климата от 2015 г. е въз основа на europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6308_bg.pdf

дишните усилия на международната общност за постигане на универсално многостранно споразумение относно измененията на климата. След ограниченото участие в Протокола от Киото и липсата на споразумение в Копенхаген през 2009 г. ЕС изгради широка коалиция от развити и развиващи се страни в подкрепа на амбициозния план за успешен резултат от конференцията от Париж. Парижкото споразумение изпраща ясен сигнал на инвеститори, предприятия и политици, че глобалният преход към чиста енергия е необратим и замърсяващите околната среда изкопаеми горива трябва да се заменят с други ресурси. По този повод Председателят на Европейската комисия Жан-Клод Юнкер заяви: „Днес светът е обединен в борбата срещу изменението на климата. Днес светът получава спасително въже, последен шанс да предадем на бъдещите поколения по-стабилен свят, по-чиста планета, по-справедливи общества и проспериращи икономики. Това стабилно споразумение ще поведе световния преход към глобална чиста енергия.”

Е. Развитието на информационните технологии дава възможност на голяма част от населението на Земята да оцени реално войните, военните конфликти и последиците от тях. Направени са и се правят общи и съгласувани усилия за решаването на редица конфликти и отказ от този бич за човечеството. Не случайно на редица форуми на различни международни организации (Обществото на народите, Организацията на обединените нации⁹ и други) се разискват тези проблеми и се вземат съответни мерки. Пример за това, че значителна част от човечеството е осъзнала пагубните последици от войните и военните действия, може да се посочи промяната, която направиха много правителства като преименуваха Министерството на войната на Министерство на отбраната.

През 2015 г. ситуацията в областта на мира и сигурността се е подобрила в 81 страни – Тайланд, Южна Африка, Панама, Мавритания и др.

Ж. Продължителността на живота на хората¹⁰ по света нараства. Основните фактори за това са развитието на здравеопазването, повишаването на образователното и културното равнище на населението, производството на храни и т.н.

3. През втората половина на XX век човечеството се справи с някои аспекти на глада. За половин век добивите от зърнените култури се утроиха. Намаляха гладуващите в редица части на света – Латинска

⁹ Приемник на Обществото на народите.

¹⁰ Средната продължителност на живота на хората в света е в много широки граници – от над 80 години в Исландия, Франция, Италия, Япония до около 35 години в някои страни в Африка. Основната причина за тази разлика е различията в доходите на хората.

Америка, Източна Азия и др. В страните, които провеждат успешни икономически реформи, проблемът за изхранването на населението не е толкова остър. В резултат на това делът на гладуващото население се намали от 30% през 1980 г. на около 6% през първите години на XXI век. В световен мащаб хранителните запаси на глава от населението нарастват от 2200 ккал на ден на човек от началото на 60-те години на XX век до 3000 ккал към 2009 г., като за Европа то е 3370 ккал.¹¹ Бързи и значителни промени в количеството и модела на поведение на хранене се наблюдава в развиващите се държави от Западна Азия, Северна Африка, Латинска Америка, Източна Азия, като от консумация на традиционна храна се премина към консумация на пшеница, ориз, захар, животински продукти.

За последните 50 години световното производство на земеделските култури се увеличава 3 пъти.¹² Това е основно резултат от високите добиви от 1 площ. С по-бързи темпове нараства продукцията от животновъдството отколкото от растениевъдството. Също така следва да се отбележи, че производството на храни нараства с по-бързи темпове от производството на нехранителни продукти.

И. Целите на хилядолетието за развитие, поставени за 2015 г. през 2000 г. – към 2010 г. делът на хората без достъп до чиста вода беше намален наполовина в сравнение с 1990 г. (Асадуриан и др., 2013, с. 15)

К. Решително намаляване на световната бедност, т.е. подем на икономическото благосъстояние, като основните потребности в преобладаващата част на земята са задоволени във все по-висока степен¹³. В началото на XXI век държавите-членки на ООН си поставиха за цел, към 2015 г. да съкратят наполовина броя на хората, които живеят в бедност.¹⁴ В резултат на високите темпове на развитие (6–9%) през последния четвърт век в Китай, Индия и др. милиони хора излязоха от бедността. Същото може да се каже и за редица други страни – Бразилия, Мексико и т.н.

¹¹ Посочената информация е от FAO. Statistical Yearbook 2013. World Food and Agriculture. Part 3 – Feeding the world, p. 126. <http://www.fao.org/docrep/018/i3107e/i3107e03.pdf>

¹² Посочената информация е от FAO. Statistical Yearbook 2013. World Food and Agriculture. Part 3 – Feeding the world, p. 128. <http://www.fao.org/docrep/018/i3107e/i3107e03.pdf>

¹³ Това не означава, че навсякъде по света са решени проблемите на бедността и задоволяването на потребностите.

¹⁴ Данните са въз основа на информация от Общото събрание на ООН. „Декларация на хилядолетието на ООН”. Резолюция, приета на Общото събрание на 8.IX. 2000 г.; електронни данни от www.imf.org.

Л. Все повече страни предприемат мерки за намаляване емисиите на парниковите газове.

М. Повишаване на технико-технологическото равнище, в резултат на което все повече навлизат ресурсоикономични технологии.

Н. Провеждането на международни и национални политики във връзка с търсенето и използването на възобновяеми източници на енергия.

О. Благодарение на международен договор от 1987 г. глобалната употреба на разрушаващи озона вещества спадна до точката, при която се смята, че към края на този век предпазващият от слънцето озонов слой ще се самовъзстанови. (Асадуриан и др., 2013, с. 15)

П. Равнопоставеност между половете и т.н.

Въпреки посочените положителни резултати от реализацията на концепцията „Устойчиво развитие“ все още пред човечеството стоят много проблеми. Ето съвсем малка част от тях:

А. По данни на ФАО над 800 млн. души всяка вечер заспиват гладни, като 300 млн. от тях са деца. На всеки 3,6 секунди още един човек на Земята умира от глад. Недохранването дава тяхното негативно последици най-вече върху младите хора по време на своето физическо и умствено развитие. Недохранените майки раждат деца, които имат здравословни проблеми. Гладът и болестите са взаимосвързани. Повече от 1 млрд. души по света живеят с един и по-малко долара на ден, а други 2,7 млрд. се борят за своето оцеляване с по-малко от 2 долара на ден.¹⁵

През 2010–2012 г. около 870 млн. жители на Земята – около една осма от населението, не консумират достатъчно храна, за да покриват дневните си нужди от калории. От тези 870 млн. 852 млн. живеят в развиващите се държави и това са около 14,9 процента от населението на тези държави.¹⁶

През периода 2011–2013 г. 842 млн. души, или един на осем, се счита, че страдат от хроничен глад – състояние, при което те не приемат достатъчно храна, за да водят активен живот. Този цифра е по-малка в сравнение с периода 2010–2012 г. Като цяло броят на недохранените хора е намалял със 17 процента от 1990–1992 г.

¹⁵ Данните са от интернет сайта на Световната програма по прехрана и земеделие на ООН www.fao.org

¹⁶ Посочената информация е от FAO. Statistical Yearbook 2012. World Food and Agriculture. Part 2 – Hunger Dimensions. <http://www.fao.org/docrep/015/i2490e/i2490e00.htm>

Бедността¹⁷ и гладът вървят заедно. Разгледани в териториален аспект, най-много са гладуващите в Африка и южната част на Азия, т.е. там, където населението нараства с най-бързи темпове и е най-бедно.¹⁸ В Индия, чието население надхвърля 1 млрд., 53% от децата са недохранени. В Бангладеш този дял е 56%, а в Пакистан – 38%. В Африка делът на недохранените деца нарасна от 26% през 1980 г. до 28% в наши дни. В Етиопия 48% от децата са с поднормено тегло. В Нигерия, най-населената африканска страна, този дял е 39%. По този повод Л. Браун (2001) пише: „Войната срещу глада не може да се спечели като други войни чрез постигане на споразумение.“ Обратно — прехранването е характерно най-вече за развитите страни.

Налице е силно изразена тенденция към неефективно оползотворяване на земеделската суровина и загуби на храна. В световен мащаб количеството храна, което се изхвърля на година, възлиза на 1,6 млрд. тона първични продукти, от които 1,3 млрд. тона са подходящи за директна консумация¹⁹. 28 процента от обработваемата земя се използва годишно за производство на храна, която се изгубва или изхвърля. Само малка част от изхвърлената храна се разгражда, останалото отива на сметища и допринася значително за метанови емисии, които са един от главните източници на парникови газове. Изчисленията показват, че изхвърляната храна води до отделянето на 3,3 млрд. парникови газове в атмосферата²⁰. 44 процента от храната се изхвърля при производството, след добиването и складирането; 34 процента – в процеса на преработка, дистрибуция и консумация²¹. При развиващите се държави по-големи количества храна се губят в процеса на производство, докато в регионите със средни и високи доходи повече храна се изхвърля при продажбата на дребно и при потребление. Преките последици от изхвърлянето на храна (включително риба и морски продукти) достигат 750 млрд. долара годишно.

Налице е съществен спад на риболова и на биологичното разнообразие.

¹⁷ Необходимо е да се прави разлика между истинската бедност като ниско качество на живот и ниския паричен доход.

¹⁸ Трагично е, че гладът, недоимъкът и мизерията не са характерни само за тях, а бедността засяга и развитите държави.

¹⁹ Посочената информация е от Food wastage footprint. Impact on Natural Resources. <http://www.fao.org/news/story/en/item/196402/icode/>

²⁰ Информацията е от <http://www.fao.org/news/story/en/item/196220/icode/>

²¹ Информацията е от <http://www.fao.org/news/story/en/item/196220/icode/>

Като цяло продоволственият проблем не само че не се решава, но той се задълбочава. Ето някои фактори, които влияят негативно върху него:

- а) нарастващият брой на населението по света и то неравномерно по територията на планетата;
- б) начинът на разпределение на богатата;
- в) потребителският начин на живот на хората;
- г) ограничеността на земните ресурси;
- д) негативните климатични промени и т.н.

Б. За съжаление налице е процес на преексплоатация на пасищата в някои страни. Съсредоточаването на голям брой животни върху ограничени територии води до унищожаване на растителното разнообразие, утъпкване, замърсяване и т.н. Близо 50% от пасищата са в определена степен увредени. Лошото управление, липсата на контрол върху броя на животните и свръхексплоатацията на пасищата са предпоставки за безвъзвратната загуба на земя и разрастването на пустините.²²

В. Продължава тенденцията, основен фактор за икономическия растеж да бъде растящото потребление²³. Стремейки се към удовлетворяване на своите потребности, човек непрекъснато потребява природни ресурси. В многовековната история за дълъг период той не е нарушавал балансиращите пропорции на природното равновесие. С непрекъснатото увеличаване броя на населението, нарастването на неговите потребности и тяхната динамика, с увеличаване на неговата платежоспособност и т.н., особено след 50-те години на XX век, хората нарушиха баланса в природата. С особена сила това важи за периода, свързан с развитието на индустриализацията.

Растящата масова консумация доведе до създаването на т.нар. конвейерна икономика, която продължава и сега. Тази икономика е изградена въз основа на свръхексплоатация на природни ресурси. Това се отнася както за производството на стоки, така също и на услуги. Към негативните последици от нея следва да се добави изкуственото задържане на цените на невъзобновимите природни ресурси и правителствените субсидии за ресурсопоглъщаемите производства. Като цяло конвейерната икономика води до различни проблеми – икономически, екологически, социални.

²² С най-бързи темпове пустините се разрастват в Африка и Азия.

²³ Според новите психологически проучвания поставянето на акцента върху материалното потребление може да доведе до намаляване на човешкото благосъстояние.

Ръководейки се от своя егоизъм, човек върви към самоунищожение. В същото време той осъзнава какво върши, но се оставя да го води егоизмът. Икономическият растеж, който е не съобразен с природната среда, е в основата на екологичните проблеми. Преобладаващата част от икономическите системи са програмирани да използват все повече ресурси от планетата. В същото време се засилва влиянието на парите върху законодателните и електоралните процеси.

Г. Преобладаващата част от бизнеса се ръководи от постигането на максимална и бързо постигната печалба и се интересува най-вече от моментната цена на акциите, без да се съобразява с редица ограничителни условия (екологични, социални и други). Липсата на стратегическо мислене на част от бизнесмените е предпоставка, тези грешки от миналото и настоящето да се повторят и в бъдеще.

Д. За равнището на световната икономика може да се съди и от състоянието на бюджета. Бюджетният дефицит се приема за нещо напълно нормално. Нещо повече, за почти всички страни след средата на XX век той нарастваше. Коренно се промениха функциите на бюджета, като той се превърна в един преразпределителен механизъм. Средствата по него отиват за издръжка на държавните институции, отбранителния комплекс, изпаднали в затруднение структурни единици и т.н.

Е. Проблемът с безработицата е винаги актуален, независимо от фактора „време“ – минало, настояще и бъдеще. Тя обаче е с различна сила при отделните държави. Например за развитите страни безработицата не е такъв бич, какъвто е за развиващите се. Нещо повече, в богатите държави голяма част от населението има право да избира своята трудова реализация. Точно на обратния полюс са слабо развитите – стремеж към намиране на някаква работа, за да може човек да оцелее физически. Създаденият икономически ред не позволява, отделни членове на обществото да упражняват законното си право на труд. По този начин се нарушават човешките права, залегнали във Всеобщата декларация за правата на човека от 1948 г., въпреки че преобладаващата част от държавите на планетата са сложили подпис върху тази декларация. Декларацията обаче реално не се изпълнява.

Ж. Преговорите по климата и създадените нормативни документи не дадоха очакваните резултати. Ето защо е наложително да посочим някои примери в тази посока.

През последните години прекалено високите и ниските температури, наводненията и т.н. станаха обичайни за много страни по света. Непрекъснато нараства броят на жертвите от тях.²⁴ Всичко това показва,

²⁴ Подобни трагедии са факт и в нашата страна.

че промените в климата нямат случаен и временен характер, а са резултат на неразумната човешка дейност.

По данни на НАСА месец юли 2016 г. е бил с 1,51 градуса по Фаренхайт (0,84 градуса по Целзий) по-топъл от средните стойности за периода 1950–1980 г. Температурата е по-висока, отколкото през предишните най-топли месеци – с около 0,18 градуса повече от досегашните рекорди от м. юли 2011 г. и м. юли 2015 г., чиито стойности са съвсем близки.

В доклад на Световната метеорологична организация се посочва, че средните температури през 2016 г. надминаха с 1,2 градуса по Целзий преиндустриалните нива. В части на Арктическа Русия температурите са били с 6–7 градуса по-високи от дългогодишното средно ниво, а в Аляска и Северозападна Канада – с поне 3 градуса над средното ниво. Глобално температурите от януари до септември 2016 г. са били с 0,88 градуса над средното ниво, което е 0,11 градуса над рекорда от 2015 г. и около 1,2 градуса над преиндустриалните нива.

Непрекъснатите температурни рекорди показват, че процесът на глобалното затопляне е неоспорим, а това влияе негативно върху зависимостта „човек–природа“, като негативните последици се мултиплицират.

3. Дивата природа намалява бързо и необратимо. С най-бързи темпове този процес е през последните 20 години. Например, в Южна Америка са загубени 30%, а в Африка – 14%. Основната причина за това е индустриализацията.

Според доклад на Световния фонд за дивата природа в резултат на неразумната човешка дейност (лов и др.) за последните 32 години дивите животни са намалели с 58%. Ако тази негативна тенденция продължи, то през 2020 г. те ще бъдат с две трети по-малко от 1970 г.

И. Нарушеното равновесие в природата дава своето отражение върху човешкото здраве – непрекъснато се увеличават различните видове заболявания и преждевременната смърт. Например трагедията в Бокал доведе до две хиляди мъртви, две хиляди слепи и двадесет хиляди неизлечимо болни. Американският лекар Робърт Гейл очаква седемдесет хиляди жертви на рака от аварията в Чернобил. Характерно за настъпването на смъртта, вследствие замърсяването на околната среда, е, че тя може да настъпи веднага, но могат да минат и няколко десетилетия. Гибелните последици за човека се получават чрез пряко въздействие или косвено – чрез консумиране на заразени храни, вода и т.н.

К. Обемът на търговията със суровини или с готови изделия след 1950 г. нараства многократно. Тези темпове на развитие на световната търговия са по-големи от темповете на нарастване на световното произ-

водство. Диспропорцията между световната търговия и световното производство значително се засилва от началото на 90-те години на XX век, като тази тенденция продължава и през XXI век. Напоследък с бързи темпове се увеличава търговията с услуги, нарастват задграничните капиталовложения и т.н.

Л. Между страните се наблюдават съществени различия и според равнищата на цените. При високоразвитите страни като Германия, Франция, Холандия, САЩ и т.н. се наблюдават високи ценови равнища. В същото време по-слабо развитите страни имат по-ниско равнище на цените.

При ценообразуването на стоките (услугите) съществуват редица слабости. Най-съществените са свързани с факта, че при формирането на разходите не се включат едни от най-важните от тях – екологическите и социалните. Свидетели сме на негативните резултати от изкуствено задържане на цените на невъзобновимите материално-енергийни ресурси до края на XX век. Разгледани в исторически план цените и ценообразуването са едни от основните причини за редица проблеми – икономически, екологически, социални, политически и т.н. Ето защо е необходима нова философия и при тях. Безвъзвратно е отминало времето на „невидимата ръка на пазара“ да определя цените на стоките (услугите).

М. Липса на социална балансираност. Нещо повече, налице са големи социални пропасти, социални конфликти и социална несправедливост.

Съществуват големи диспропорции в жизнения стандарт на хората между развитите страни и развиващите се държави. Индустриално развитите страни, които са с население около 25% от населението на планетата, потребяват над 75% от произвежданата енергия. Потреблението на енергия на глава от населението в Германия е около 35 пъти повече от средното потребление за света. Броят на автомобилите в Германия е над 4 пъти повече отколкото в целия континент Африка.

За тази диспропорция могат да се посочат и други данни. При световния брутен вътрешен продукт над 80% се падат на силно развитите страни. Децата, родени в развитите страни, ползват 20-30 пъти повече планетарни ресурси отколкото децата на развиващите се страни. Все по-голяма става разликата между богатия Север и бедния Юг.

Тоталното обедняване на преобладаващата част от човечеството е безспорен факт. Богатите стават все по-богати, а бедните все по-бедни. Икономическата пропаст между бедни и богати може да бъде проследена при храненето, боледуването, продължителността на живот, обра-

зованието, размера на семейството и т.н. Недохранването на бебетата и малките деца ги прави по-податливи на различни болести.

Все по-голяма част от населението на развиващите се страни живее в абсолютна бедност, като през 2015 г. е над 1,3 млрд. Характерно е, че територията на бедността се разширява. Най-голям е броят на живеещите в абсолютна бедност в Азия, Африка, Латинска Америка.

Н. Съществуващите конфликти по света²⁵ са бич за човечеството.

Например войните и военните действия водят до жертви, глад, миграционни процеси, разрушени жилища, инфраструктура, политическа нестабилност и сигурност и т.н. Свързани с фактора „време“, конфликтите еволюират по място, съдържание, сила, форма и т.н. Пример за такъв конфликт е войната. През XX век Европа е континентът, където военните конфликти са се проявявали в най-голяма степен. Сега за съжаление този проблем продължава да е валиден за различни точки на земята – Близкия Изток, Африка и т.н. Специалистите твърдят, че в основата на всяка война от началото на съществуването на човечеството е разпределението на ограничени брой ресурси – земя, енергийни източници и други, макар че на повърхността често пъти изплуват и други причини.

Преди началото на цивилизацията война и военни действия са се състояли от малки набези. Половината от хората, открити в нубийското гробище, датиращо от преди 12 000 години, са починали от насилствена смърт. От възхода на държавите преди 5000 години военни действия са възникнали по по-голямата част от земното кълбо. Навлизането на барута и ускоряването на технологичното развитие довеждат до съвременните войни. Според У. Хендерсън Конуей „Един от източниците твърди, че 14 500 войни са се състояли между 3500 г. пр. Хр и края на 20 век, струващи 3,5 млрд. живота, оставяйки само 300 години мир” (Beer 1981:20).²⁶

Във „Войната преди цивилизацията” Лорънс Кийли, професор в Университета на Илинойс, твърди, че около 90-95% от познатите в историята общества са се сражавали през определени периоди във войни, а много от тях са воювали непрекъснато. Например между 1801 и 1840 г. маорите са се сражавали в 633 междуплеменни битки.²⁷ В Западна Ев-

²⁵ В резултат на тях се разрушават инфраструктурата (земяделска, транспортна и т.н.), предприятията и т.н.

²⁶ Посочената информация е от <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0>

²⁷ Посочената информация е от <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0>

ропа от края на XVIII век досега има повече от 150 конфликти и около 600 битки.²⁸

По оценка на експерти през 2015 г. насилието и конфликтите са стрували на света около 13,6 трлн. долара. Това се равнява на повече от 1800 долара на всеки човек на земята. Само за 2015 г. световната общност е дала 34 млрд. долара за миротворчески организации, хуманитарна помощ за бежанци и хора, пострадали в конфликти.²⁹

В областта на мира и сигурността ситуацията се е влошила значително за 79 страни – Сирия, Либия, Украйна, Йемен, Бахрейн и др.

През последните години рязко нарасна тероризмът. При него няма ясно изразен враг, фронтова линия, тил и т.н. Потенциална опасност от него има за всяка териториална единица.

В резултат на разрастването на военните конфликти в Близкия Изток и Северна Африка и на тероризма в световен мащаб се стигна до влошаване на мира и сигурността, като те достигнаха до най-ниското ниво за последното десетилетие.

О. Демографските проблеми в различните страни се проявяват под различни форми. За голяма част от държавите те се задълбочават. Например демографският проблем за Индия е свързан с високата раждаемост, за застаряваща Европа (още по-повече за България) е съвсем друг – ниска раждаемост и т.н.

Във връзка с демографските проблеми френският учен Жак-Ив Кусто в изказване за в. „Фигаро” от 25 май 1990 г. изтъква: „Днес само свръхнаселеността на Планетата е катастрофална. Всичко останало минава на втори план. След по-малко от 100 години на Земята ще живеят 16 милиарда. В наши дни технологията позволява да се решават всички проблеми с изключение на този. Числото 16 милиарда е заплаха и тя е много по-силна от всички замърсявания. Тя е истинска бомба със закъснител.”

От началото на XX век до средата на 70-те години на века човечеството е нараснало с около 1,6 млрд. души. След това обаче само за 18 години то се увеличава също толкова. В момента неговият брой е над 7 млрд. души. Средногодишно населението в света нараства със 79 млн. души. Следва да се обърне внимание, че това увеличение е неравномерно по територията на планетата. Населението нараства най-вече в развиващите се страни, докато Европа е континент със застаряващо население.

²⁸ Посочената информация е от <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0>

²⁹ Информацията е от <http://www.blitz.bg/news/article/447073>

Съществуват различни прогнози за броя на населението в света през 2050 г. – от 9,1 млрд. до 10,6 млрд. души.

Макар и да са известни различни виждания, учените се обединяват около мнението, че съществува определен предел на броя на населението, над който земята не може да задоволява разумните потребности на хората, в т.ч. от храна и вода. Всичко това налага, рационално да се управлява динамиката в броя на населението.

II. Науката сериозно изостава от решаването на различни проблеми – икономически, екологически, социални и т.н. Например голяма част от негативните резултати не са били предвидени, преди да се случат на практика и не са предприети превантивни действия³⁰. Освен това процесите и явленията се разглеждаха предимно от една гледна точка – само икономическа, само екологическа и т.н.

Научните знания трябва да съдействат за рационално управление на системите и развитие на целите на всекидневното оцеляване и удовлетворяване на настоящите и бъдещите потребности на хората. Засега и особено в бъдеще ще са необходими конкретни знания за решаването на много проблеми. Съвсем малка част от тях са:

а) промяната на климата, която налага създаването на нови сортове растения и нови породи животни;

б) нарастване потреблението на природни ресурси, а оттам се появява нужда от използване на ресурсоспестяващи технологии;

в) демографските тенденции, които пораждат необходимост от повишаване на културното и образователното равнище най-вече в страните, където има най-висока раждаемост;

г) работа за устойчиви модели на продукти и консумация и т.н.

От изложеното е видно, че във връзка с практическото реализиране на устойчивото развитие хората, по света и в отделни страни, са постигнали редица успехи. В същото време сме длъжни да подчертаем, че все още има много и важни проблеми, които трябва да се решават. Бъдещите поколения ни заставят да мислим за тях и да проявим разум.

3. Устойчивостта и развитието на системите

За да се даде отговор на въпроса: „Ще се реализира ли устойчивото развитие?“, е необходимо да се изясни какво съдържание се влага в

³⁰ За това има и обективни причини, които произтичат от сложността на тези системи. Например все още не може точно да се определи ролята на човешката дейност при функционирането на някои екосистеми.

понятията „устойчиво” и „неустойчиво” при трите му елемента – икономика, екология и социална политика.

В Българския тълковен речник за устойчивост се посочва, че е качество на устойчив; здравина, издръжливост (Наука и изкуство, 2015, с. 1010).

Според Българската енциклопедия устойчивост представлява способността на система от всички начални състояния да избира онова, което я довежда до устойчиво състояние. Устойчивостта е качествена характеристика на непрекъснатите и дискретните системи (БАН, 2002, с. 1190).

Историческите корени на концепцията за устойчивостта могат да се търсят в сферата на лесовъдството. Още през средата на XVI век курфюрстът на Саксония Аугуст фон Сахсен в специална наредба „Наредба за горите” поставя остро въпроса за ефективното използване на горите. Той приканва всички служби и обикновените граждани, които имат отношение към добиването и употребата на дървесина, да ограничават нейното потребление, като в същото време отчитат фактора „време” и че горите са ограничен ресурс.

Преди повече от 20 години сме изложили тезата, че при изследване устойчивостта на дадена система е необходимо:

а) да се определят елементите, които изграждат съответната система и взаимовръзките между тях;

б) да се определят и изследват факторите, които съдействат за постигане на устойчивост в дадената система, както и тези, които водят до нарушаване на устойчивостта;

в) да се уточнят критериите за устойчивост;

г) да се изгради методика за оценка на устойчивостта на системата;

д) да се знаят ограничителните условия, които ще регламентират границите на протичане на процесите (явленията);

е) да се изследват връзките между устойчивост–вариантност, устойчивост–равновесие и т.н.

Без да навлизаме в подробности, ще посочим, че положителните промени водят до устойчивост, докато негативните – към неустойчивост. Не може да се говори за устойчивост, когато имаме негативни климатични промени, глад, конфликти, задълбочаване на пропастта между бедни и богати и т.н.

Основно правило при характеризирание на икономическите, екологическите и социалните системи е, че задължително следва да се отчита и факторът „време”. Възможно е, към даден момент да е налице устойчивост, а в друг да имаме точно обратната тенденция – неустойчи-

вост. Също така трябва да се има предвид и системата от ограничителни условия, които пречат да се постигне устойчивостта. Например нарастващият брой на населението в света - и то неравномерно по територията на земята, води до засилване на продоволствения проблем. Ето защо трябва да се направи необходимото, всички причини, които произтичат от хората и тяхната дейност, да бъдат отстранени, за да съществува устойчивост, която да изгради мост между поколенията.

При изясняването на устойчивостта могат да се използват знанията по исоропология³¹ (наука за общите и специфичните закони на равновесието в природните и обществените системи и използването им за установяване на допустимите отклонения в тяхното равновесие). За да функционира най-добре дадена система, трябва да се постигне равновесие в различни посоки:

- а) между отделните елементи, които я изграждат;
- б) между нея и другите подобни системи;
- в) между нея и околната среда.

Равновесието в системите следва да се изгражда както при тяхното създаване, а така също и при функционирането и развитието им. То не трябва да се постига върху стара основа, а само върху нова, която да бъде на по-висока степен на развитие. По този начин ще има непрекъснато усъвършенстване и развитие на системите, което именно е смисъл и съдържание на равновесието.

Отчитайки спецификата на разработката, следва да дадем примери за равновесие в природата. На планетата има много важни равновесия, които съществуват от много години и създават условия за живот и развитие. Ето само малка част от тях:

- а) земя, вода и въздух;
- б) редуването на годишните времена;
- в) в териториален аспект – планини, гори, долини, възвишения, пустини и т.н.

Оттук произтича и основният жизненоважен въпрос: „Дава ли си сметка човечеството, за последствията от нарушаването на посочените равновесия?“ Въпреки положителните примери, за съжаление продължаващата неразумна дейност на човека води до отрицателен отговор, което пък означава, че се ограничават все повече условията за живот и развитие.

³¹ Исоропологията има гръцки произход и се състои от две съставки: а) исоропия – равновесие; б) логос – знание, наука, дума, слово.

Като цяло природата представлява много сложна система³², изградена от различни елементи (живи и неживи), както и връзки и взаимозависимости между тях, чрез които отделните елементи си взаимодействат. Нарушеното функциониране на само един от нейните елементи води до негативни последици в цялата система. В същото време сме длъжни да отбележим, че природата се грижи сама за себе си, т.е. осъществява жизненонеобходими процеси на саморегулиране. Тук задължително трябва да посочим, че те са в определени граници. Ако обаче при определен елемент се нарушат, настъпва нейното унищожаване. В случаите, когато се нарушат границите на цялата система, тя престава да съществува. Ето защо е недопустимо, човек със своята дейност да пречи на саморегулирането на великата система „планета“.

Равновесието в системата „човек–природа“ не означава, че човек трябва да спре своето развитие. Точно обратното – то трябва да бъде постигнато на базата на определени закономерности, които дават възможност, природата да се възпроизвежда. Равновесието следва да се постига въз основа на това, което природата е създала, и положителното, сторено от човек в неговата съзнателна дейност. С други думи развитието е необходимо да бъде в определени разумни граници, които не унищожават основите на живота на земята. При взаимодействието човек–природа хората трябва да използват своите знания, умения и компетентности, като не проявяват егоизъм и мислят за бъдещите поколения. Създаването на равновесие в природата и нарушаването му в разумни граници е основата за живот, а също така и за развитие и усъвършенстване.

На практика равновесието в системите се постига чрез повишаване равнището на елемент (елементи)³³, който (които) е (са) на по-ниско ниво, за да се достигнат по-развитите елементи. Когато има повече от един елемент, който се намира на по-ниско равнище в своето развитие, във връзка с достигането на равновесие в системата, елементите се поставят по приоритет и се започва от този елемент, който има най-голямо значение и потребност от развитие. След постигането на желаното ниво на този елемент се преминава към следващия и т.н. Стремещт и действията във връзка със създаването на равновесие са непрекъснат процес, който е основата на усъвършенстването и развитието на всяка система.

³² На всяка система е присъщо движението и развитието.

³³ По-ниското равнище на елементите оказва неблагоприятно влияние върху цялостното функциониране на системата.

Равновесието и динамичността на системите са взаимносвързани. Тук динамичността намира израз във вътрешната способност на всяка система за самоизменение. Важно място при тази взаимнообвързаност между равновесие и динамичност има съвкупността от процеси и действия, свързани с подреждане, устройване, привеждане в ново състояние на дадена система, които водят до образуване и усъвършенстване на взаимните връзки между частите и цялото.

В подкрепа на изложеното ще посочим, че законът за равновесието³⁴ не следва да се разглежда като статика, като застинал процес, който цели запазване на веднъж създадено равновесие. Точно обратното – чрез него се търсят възможности за определяне на такива граници на отклонения, чрез които трябва да се постигне ново равновесно състояние, което да води до усъвършенстване и развитие на системата. Не е допустимо дори да се мисли, че чрез използването на този закон не трябва да се въвеждат прогресивните новости и светът да не се движи напред в положителна посока.

Разгледано в исторически план, в системата „природа“ съществува хармония, равновесие между растителния и животинския свят. Създаденото първоначално равновесие във времето при определени ситуации е свързано и със съществени сътресения, водещи до унищожаване на част от природната среда. С появата обаче на човека, с неговата дейност се създават предпоставки за непрекъснато нарушаване на природното равновесие. Този процес продължава и сега. Тук не става дума, че по принцип човек пречи на равновесието в природата, но е необходимо, именно той да определя критичните точки или критичните граници на нарушаване на равновесието. Безспорно е обаче, че хората са в основата на неговото нарушаване. Ето защо е задължително, човешката дейност да се групира на разумна (прогресивни новости) и неразумна (свръхексплоатация на ресурси, замърсяване и др.). Във връзка с постигане на жизненонеобходимата хармония в системата „човек–природа“ акцентът следва да се постави върху следните два основни момента:

а) разумната дейност да се насърчава и да бъде единствен двигател на развитие;

б) неразумната му дейност, с всички средства (законодателни, административни, образователни, разяснителни и т.н.), да бъде преустановена.

Равновесието непрекъснато се изменя и развива, което е негово постоянно състояние, докато идеалното равновесие е моментно, времен-

³⁴ Този закон е характерен за всички системи и има проявление в пространството и времето.

но явление. Ето защо законът за равновесието е задължително да се обвърже със закона за подвижността на равновесието.³⁵ То регулира подвижността на равновесието в разумни рамки и граници.

Ефективното функциониране на всяка система се изгражда въз основа на три основни момента³⁶:

- а) развитие и усъвършенстване;
- б) адаптиране (приспособяване) и уравнивяване;
- в) връзките и зависимостите между тях.

Функционирането на всяка система е неразривно свързано с нейното развитие и усъвършенстване. Освен това то следва да бъде обвързано и с нейното равновесие. Процесите, които протичат в системата, съдържат в себе си елементи на развитие, което води до нарушаване на нейното равновесие. Възстановяването на равновесието трябва да бъде на по-висока основа, а не на старата. По този начин развитието не се спира, а и системата функционира ефективно. В противен случай възниква въпросът: „Защо тя съществува?“. Постигането на равновесие на по-високо равнище съдържа характеристики на развитие и усъвършенстване. С други думи съществуват взаимнообусловени зависимости между равновесие, развитие и усъвършенстване. Развитието и усъвършенстването не трябва да се противопоставят на стабилността и устойчивостта на системата. Когато дадена система функционира ефективно се създават предпоставки и условия за нейното развитие и усъвършенстване, а оттам и за по-високо ниво на стабилност и устойчивост.

Дадена система или част от нея се приспособяват към условията, като този процес търси постигане на уравнивяване. Динамиката на средата (вътрешна и външна) налага системата да бъде мобилна, но да бъде в предварително зададени (определени) граници³⁷. Това означава, че приспособяването следва да е насочено в две посоки:

- а) към поведението на външната среда;
- б) към вътрешното състояние на системата.

На практика приспособяването се осъществява чрез промяна в поведението, което засяга връзките, зависимостите и отношенията между системата и външната среда, а така също и между елементите, които изграждат дадена система, т.е. вътре в системата. Ето защо промяната в поведението налага да се предвидят самите бъдещи промени – вид, характер, количество, обхват и т.н.

³⁵ Той се явява като негово развитие, продължение и конкретизиране.

³⁶ Водещ трябва да бъде непрекъснатия стремеж към постигане на равновесие.

³⁷ Тези граници трябва да бъдат определени не въз основа на един единствен критерий, а въз основа на система от критерии – икономически, екологически, социални и т.н.

Според Камен Каменов (Каменов, 1998, с. 315–318), от една страна, приспособяването е ориентирано към очакваните промени, а от друга, самото то е вид промяна. От тази гледна точка за неговото успешно реализиране са валидни същите характеристики, отнасящи се за промяната въобще. По-конкретно това са:

а) прозорливост – по същество това е способността за съставяне картината на бъдещето, тръгвайки от известното към неизвестното;

б) гъвкавост – това е способността да се действа в една непрекъснато променяща се вътрешна и външна среда;

в) концентрация – способност да се насочва индивидуалната или колективната енергия и ресурси към един или няколко детайли едновременно.

Христо Калигоров (1983, с. 262) посочва, че съществуват определени връзки и зависимости между равновесието на системите, от една страна, и разбирането за тяхното развитие и усъвършенстване, за адаптиране и поведение. Всичко е свързано с тяхното уравнивяване, а оттам – с тяхното най-ефективно функциониране. И в това направление няма граници. То е един безкраен процес, както са безкрайни и възможностите за все по-голямо и по-голямо усъвършенстване.

Както посочихме, човешката дейност води до нарушаване на равновесието в системата „човек–природа”. За да бъде възстановено нарушеното равновесие, е необходимо да се управляват процесите на нарушаване и на възстановяване, т.е. човек трябва да управлява различните системи така, както природата е „управлявала” своето развитие. Тук следва да се използват различни методи и средства за въздействие, за да може нарушеното равновесие да се възстановява непрекъснато. Системите за регулиране трябва да са такива, че да има възможност, природата сама да се възпроизвежда. Необходимо е да се създаде съвършен механизъм на управление, който да бъде насочен както към естествените и изкуствените системи, а така също и към двете заедно. Управлението от страна на човек трябва да бъде в посока на отдаване на дължимото на природата, за да могат и двата елемента на системата „човек–природа” да съществуват и да функционират в хармония. Така този, който нарушава равновесието в природата – човека, сам трябва да го възстанови на нова, по-високо развита степен, тъй като развитието не може да бъде спряно. Не е допустимо обаче човек да взема повече от природата, отколкото това е възможно. Ето защо на преден план стои човекът и със своята разумна дейност и вчастност чрез управление трябва да съдейства за развитие на тази система, като изхожда не само от настоящето, но и от позициите на бъдещите поколения.

Устойчивото равновесие и устойчивостта са взаимосвързани. Устойчивостта е икономически, екологически и социален феномен. Тя предполага, че човекът и природната среда могат да се подпомагат още в самото начало на появата на човешкия род. Противопоставянето между тях е пагубно и за двете страни на този взаимосвързан процес. Основният проблем на устойчивостта произтича от институционалната рамка и приспособяването ѝ към динамичните промени на икономическите, екологическите, технико-технологическите, социалните системи.

Разглеждането на устойчивостта във връзка с устойчивото развитие налага да се изследва и характеризира икономическата, екологическата и социалната устойчивост. Още повече, че в известния доклад Брунтланд се посочва, че устойчивостта на съвременната икономическа система не трябва да включва само екологични моменти, но и икономически и социални. Не може да бъде постигната икономическа устойчивост само въз основа на икономическата наука, екологическа – на базата на екологията или социална – на база на социалната наука. Постигането на всяка една от трите устойчивости може да има само при положение, че има взаимовръзка между икономика–екология–социална политика. Това е така, тъй като взаимозависимостта³⁸ между икономическите, екологическите и социалните явления е много силна и динамична. При постигането на устойчивост трябва да се следва системният подход, изграден въз основа на институционалната рамка и адаптиран към икономическите, екологическите, социалните, технико-технологическите и други промени.

Икономическата устойчивост се свързва с опосредстващия характер на икономическите отношения в съвременното общество и отказ, пазарът да бъде поставен над всичко. Икономическите аспекти на устойчивостта намират проявление в състоянието на икономическата система и възможността ѝ да поддържа висок жизнен стандарт.

Според нас акцентът във връзка с постигане на икономическа устойчивост следва да се постави върху няколко основни момента:

а) при икономическите темпове на развитие водещо място трябва да има не само удовлетворяване на непрекъснато растящите потребности на хората, но и състоянието на околната среда от гледна точка на настоящето и бъдещето;

³⁸ Взаимозависимостта между икономическата, екологическата и социалната устойчивост означава, че не може да се постигне:

а) икономическа устойчивост без достигането на устойчивост в екологическата и социалната система;

б) екологическа – без икономическа и социална устойчивост;

в) социална – без икономическа и социална устойчивост.

б) да се изключи противопоставянето, от една страна, между икономическото развитие, а от друга страна, природната среда и състоянието на хората;

в) използването на ресурсоспестяващи технологии;

г) цялостна промяна по отношение на печалбата – отказ от нейното максимализиране в посока на оптимизацията ѝ, като част от нея се използва за задоволяване на обществени потребности;

д) намаляване на субсидиите за някои стоки – ресурси, храни и т.н.;

е) облекчаване на дълга на развиващите се страни;

ж) осъзнаване от хората, че класическият вариант на пазарното стопанство отдавна е отминал и привеждането му във форма, която да отговаря на сегашните и бъдещите условия;

з) промяна в начина на мислене на политици, икономисти, мениджъри и други, при които водещо място има стратегическото мислене;

и) ограничаване използването на изкопаемите горива;

к) устойчиво управление, изградено на т.нар. Лисабонски принципи (отговорност, съобразяване с мащаба, предпазливост, гъвкаво управление, разпределение на пълната цена, участие);

л) изграждане на устойчива макроикономика – промяна в данъчната политика, макроикономическата отчетност и т.н.;

м) отговор на въпроса: „Дали брутният вътрешен продукт трябва да бъде основен икономически индикатор?“;

н) повишаване продуктивността на ресурсите;

о) създаване на модел на икономика, която да не се противопоставя на останалите два елемента – екологичен и социален;

п) все повече хора да вземат участие при изработването на решения, свързани с пазара и бизнеса;

р) създаване на икономика на база на познанието, т.нар. интелигентна икономика и др.

Реалността обаче е различна. Тук ще посочим само три от многобройните негативни примери, които могат да бъдат дадени:

А. При съвременната конкуренция се сблъскват две коренно противоположни икономики. Едната е на високо технико-технологическо равнище, свързано с висок разход на материални ресурси. В стремежа към максимална печалба иновациите са насочени основно към пестене на жив труд, в резултат на което нараства армията на безработните. Като цяло това е ресурсопоглъщаема икономика. Втората се характеризира с ниско технико-технологическо равнище, където се използва евтин жив труд.

Малко примери могат да бъдат дадени за икономически системи, изградени на базата на знанията, уменията и компетентностите на хората в посока на непрекъснато навлизане на прогресивните новости, като в същото време се отчита състоянието на човешкия фактор. Това е в основата на ресурсоикономична икономика.

Б. Налице е тенденция, все повече производства да се изнасят главно от развитите страни в по-слабо развитите по различни причини – търсене на по-евтин жив труд, пазари и т.н. Освен това се изнасят и замърсяеми производства от развитите страни в развиващите се.

В. Редица страни в стремежа си за задоволяване на продоволствения проблем закупуват земи в други страни. По този начин значително се задълбочават редица проблеми – продоволствен, замърсяване на средата, противопоставяне между бедни и богати и др.

Устойчивостта и производителността са едни от основните критерии при оценката на функционирането на икономическите системи. Между тях съществува взаимообусловена връзка и зависимост. Според Леенер, Ф. и др. (2002, с. 43) производителността изразява полезността, ефективността на използването на ресурсите – материални, трудови, финансови. Тя е мерило за капацитета на икономиката да поддържа жизнения стандарт на населението в дългосрочен план. Повишаването на производителността е в основата за постигането на икономическа устойчивост и трябва да бъде основната движеща сила за развитие на икономическите системи. Въвеждането на масовото производство и поточната форма на организация на производствения процес от Хенри Форд доведоха до бърз скок в нейното нарастване, като производителността на труда нарастваше с много по-бързи темпове от нарастването на производителността на капитала и останалите ресурси.

От началото на 70-те години на ХХ век обаче темповете на нарастване на производителността значително намаляха³⁹, което доведе до нарастване на безработицата и засилване на пропастта между бедни и богати. Тези процеси продължават и сега. Например дори и в развитите икономически държави производителността не е на очакваното равнище, т.е. все още сме твърде далеч от интелигентната икономика. Основните причини за това са:

- а) не се прилагат в достатъчна степен прогресивните новости;
- б) ограничени инвестиции в човешкия фактор, водещи до задържане или намаляване на неговото образователно-квалификационно равнище;

³⁹ Необходимо е обаче да направим уточнение, че кратковременно увеличение на производителността беше постигнато за сметка на жизнения стандарт и заетостта.

- в) контрол върху вложения труд, а не стремеж към образование⁴⁰;
- г) липса на стратегическо мислене и изработване на дългосрочни стратегии и т.н.

Например използването на ресурсопоглъщаеми технологии води до неефективно използване на ресурси, в резултат на което се оскъпява готовият продукт, отпадъците замърсяват околната среда и т.н. Заместването на труда от капитала води до увеличаване на безработицата.

Разглеждането на устойчивостта налага да се изследва и връзката между нея, икономическия растеж и ефективността. Коренно трябва да се промени виждането за растежа. Той следва да бъде съобразен с възможностите на природната среда, изграден въз основа на интелигентната икономика и постигането на устойчивост във всичките му форми – екологическа, социална и т.н.

Ефективността е обобщаваща категория и отразява получения резултат във връзка с постигането на набелязаните цели. Тя дава отговор на редица въпроси, като: 1. ”На каква цена е получен този резултат?“, 2. „Какви ресурси или разходи са направени (вложени)?“ и т.н. Ефективността е един от основните показатели за оценка функционирането на всяка система. Чрез нея може да се проследи как функционира дадена система, а комплексното ѝ изследване позволява да се разкрият възможности за нейното усъвършенстване, като в случая е свързано с нарастването ѝ. Настоящата разработка налага да се характеризират накратко три форми на проявление на ефективността – икономическа, екологическа и социална.

В най-голяма степен начинът, по който определихме съдържанието на ефективността, важи за икономическото ѝ проявление – полученият икономически резултат, отнесен към направените разходи (вложените ресурси).

Досега повишаването на икономическата ефективност на производството⁴¹ се базира на три основни момента:

- а) стремеж към производство на големи количества стоки (услуги);
- б) предлагане на стоките (услугите) на приемливи за потребителите цени;
- в) привличане на колкото се може по-голям брой потребители за съответната стока (услуга).

⁴⁰ Инвестициите в образованието са най-важната инвестиция, която човек може да направи. В резултат на нея се повишават знанията, уменията, компетентностите на човешкия фактор, а това е основната предпоставка за повишаване производителността и конкурентоспособността.

⁴¹ Такова производство зависи силно от ресурсната интензивност.

Независимо от това дали става реч за определянето на икономическата ефективност на отделни елементи на производствената система или на самата система, съществуват основно четири модела за нейното определяне:

$$(1) \text{Еф} = \frac{\text{Ефект}}{\text{Ресурси}}$$

$$(2) \text{Еф} = \frac{\text{Ефект}}{\text{Разходи}}$$

Първият модел е т.нар. модел, определен на ресурсна основа, а вторият – на разходна.

Производни на тях са следните модели:

$$(3) \text{Еф} = \frac{\text{Ефект}}{\text{Ресурси} + \text{разходи}}$$

$$(4) \text{Еф} = \frac{\text{Ефект}}{\text{Част от ресурсите} + \text{част от разходите}}$$

Съвсем елементарен „прочит“ на тези модели показва, че стремежът на много поколения мениджъри (собственици) е към повишаване на ефективността (постигане на по-висок ефект), без обаче да си дават сметка за цената на ефекта – дали тя е за сметка на природната среда или на хората, или и на двете заедно. С други думи не са се интересували от природната среда и човешкия фактор. Дошло е време да имаме ново виждане за ефективността – като обобщаваща категория, която в себе си да отчита не само развитието на икономическата система, но и състоянието на природната среда и хората. Нещо повече, в редица случаи ще бъде наложително да се компенсират неразумните действия на предходни поколения, водещи до замърсяване на околната среда, унищожаване и загуба на цели територии, социална пропаст и т.н.

Екологическата ефективност отразява получения ефект от опазването на околната среда и направените разходи (вложените ресурси).

Чрез социалната ефективност се оценява общественият характер на труда, отразява трудовата активност, жизненото равнище и т.н. Определя се като отношение на получения социален ефект и направените за него разходи или вложени ресурси.

Въз основа оценка на развитието на съществуващите икономически системи могат да се посочат много причини, които пречат за постигането на икономическата устойчивост, като те важат и за постигането на екологическа и социална такава. Ето някои по-важни от тях:

а) институционалната среда;

б) слабости във всички форми на управление – международно, национално и т.н.;

в) пропуски в работата на различни международни и национални институции;

г) недоверие и съпротива срещу прогресивните новости;

д) прилаганите различни политики – финансова, инвестиционна, иновационна и др.

Според Леенер и др. (Леенер и др., 2002, с. 127) три са тенденциите, които могат да помогнат на напредналите икономики да се развият по устойчив начин. Нови разкрития в сферата на обслужващата икономика⁴²; ползването на техническия и организационния потенциал на информационните технологии и интелигентната икономика; индивидуализмът и социалното разнообразие в съвременните западни общества (и културното разнообразие в целия днешен свят).

От гл.т. на настоящето и бъдещето е наложително, структурните единици да развиват устойчив бизнес. За такъв следва да се приеме този, който е изграден на следните основи:

а) отказ от максимализация на печалбата, стремеж към нейната оптимизация (оптимална печалба), която да бъде устойчива във времето;

б) използва ресурсоекономични технологии;

в) потребителите да бъдат поставени в центъра на бизнеса, като се отчита тяхната социална прослойка;

г) използване на съвременни организационни форми – ефективни работни екипи;

д) промяна в отношението към живия труд – на хората в организацията трябва да се гледа, да се оценява и заплаща техния труд не като на трудов ресурс, а като на човешки фактор (отделни индивиди, членове на организационни форми, членове на организацията), в резултат на което те ще бъдат мотивирани да се трудят, а не – заставени да правят това;

е) дейността се характеризира с минимум отпадъци и минимум вредни вещества;

ж) използване на устойчива суровинна база и т.н.

Що се отнася до екологическата устойчивост⁴³ ще посочим, че тя е в пряка зависимост с опазване на природната среда за бъдещите поколения. Не приемаме твърдението на учени и хора от практиката, че тя следва да се изгради за сметка на намаляване броя на работните места. Според нас по-ефективното използване на материално-енергийни ресур-

⁴² При интелигентната икономика развитието на услугите не означава да се загърби производството.

⁴³ Регулирането и ограничаването на отделни вещества и материали няма да е достатъчно за постигането на такава устойчивост. Необходима е цялостна система от мероприятия, а не отделни мерки.

си (невъзобновими и възобновими), в резултат на което ще намалее материалопоглъщаемостта на продукцията, може да бъде постигната и по пътя на промяна на данъчната тежест.

Основните моменти във връзка с постигането на екологическа устойчивост са:

- а) екологичната революция е без алтернатива⁴⁴;
- б) преосмисляне на начина на използване на енергийните източници и търсене на енергийни алтернативи;
- в) цялостна оценка на състоянието на земята, възстановяване на замърсените почви, въвеждане на строги мерки за тяхното опазване, както и преосмисляне на продуктивността им;
- г) запазване и възобновяване на горите;
- д) възстановяване на водния баланс и използване на ефективни форми за напояване;
- е) бързо намаляване на вредните емисии във въздуха;
- ж) въвеждане на строги екологични правила при добиване на полезни вещества от земята;
- з) промяна в начина на добиване и използване⁴⁵ на природните ресурси – риболов, невъзобновими ресурси, земеделски суровини, оползотворяване на отпадъците и др.;
- и) въвеждане и използване на екологично съобразни транспортни средства и нови транспортни схеми;
- к) изготвяне на екобюджет във връзка с възстановяване на Земята;
- л) опростяване на връзката между икономическия растеж и екосистемата и т.н.

⁴⁴ Обективната необходимост на човешкото развитие през последните две десетилетия на XX и особено през XXI век пороци необходимостта от екологичната революция. За разлика от аграрната и индустриалната тя е значително по-машабна по обхват – не може да бъде локална в рамките на отделен район, в отделна държава, а трябва да обхване цялата планета. Тя следва да се извърши в колкото се може по-кратки срокове и да отстрани негативните последици по отношение на околната среда, като човек следва се работи и живее в хармония с природата. Основното тук не са новите открития, а промяна в мисленето и поведението на хората, свързана с цялостната философия на човешкото развитие и преминаване от икономика на изхвърлянето, на преяждането към природно съобразна икономика и насочена към хората както от гледна точка на настоящето, а така също и от бъдещето, която да запази икономическия прогрес. Тази икономика е основана на възобновяемите източници на енергия и повторното използване на материално-енергийните ресурси, води до задоволяване на разумните потребности на хората от храни, премахване на бедността, стабилизиране на населението и възстановяване на природната среда. Светът разполага с технологии, икономически инструменти и финансови ресурси да промени своето досегашно развитие.

⁴⁵ Комплексно и дълбочинно използване.

Все повече се поражда необходимост от разработване на мерки за точното отчитане на екологическия натиск от страна на стоки и услуги. Според Леенер и др. (2002, с. 80-81) те трябва да отговарят на следните изисквания:

1. Да бъдат приложими от „източника до мястото на изхвърляне” – трябва да се търси подходът „крачка по крачка” и засилване на диференциацията.

2. Да бъдат прости и същевременно да отразяват главните фактори на екологичния стрес. Те трябва да бъдат научно защитими.

3. Да се основават на характеристики, универсални за всички процеси, стоки и услуги.

4. Да бъдат лесно и ясно измерими или изчислявани, независимо от географското им разположение.

5. Получаването на резултати от тези измервания трябва да е евтино и навременно.

6. Измерванията трябва да дадат една ясна картина на екологичната вреда от оценените планове, процеси, стоки и услуги от тяхното „раждане” до „гроба” им.

7. Употребата им трябва да е съпътствана с верни и сигурни отговори.

8. Да предлагат мост към нови икономически модели.

9. Да са приемливи и ползваеми на всички нива: локално, регионално и глобално.

Социалната устойчивост налага създаване на социално равновесие, по пътя на действието на закона на равновесието между отделните елементи на социалната система, във връзка с изграждане на стабилно и жизнеспособно общество в локален, национален и планетарен мащаб. Основна предпоставка за нейното постигане е социалното участие. Социалната устойчивост и социалното единство⁴⁶ са взаимосвързани.

От гледна точка на устойчивостта проблемът с бедността е повече проблем на концентрация на богатство и доходи.

Някои от най-важните моменти за постигане на социалната устойчивост са:

- а) промяна на начина на разпределение на богатата;
- б) намаляване на дистанцията между бедни и богати;
- в) решаване на демографските проблеми (по пътя на стабилизация на населението), свързани, от една страна, с високата раждаемост, а от друга, със застаряването;
- г) ограничаване на потребителския начин на живот;

⁴⁶ То е в пряка зависимост от реализацията на човешкия фактор.

- д) решаване на проблемите с глада;
- е) достъп до здравеопазване и подобряване на неговото качество;
- ж) ликвидиране на различните епидемии;
- з) създаване на условия за образование на всички;
- и) бюджет за решаване на проблемите на бедността;
- к) интелигентната икономика е предпоставка за създаване на нови видове труд;
- л) съществени промени в организацията и пазарите на труда;
- м) пенсионните фондове трябва да отговарят на съвременните и бъдещите предизвикателства;
- н) активизиране ролята на различни организации – неправителствени организации, синдикати;
- о) насочване на усилията към постигане на социална сигурност и т.н.

Една от предпоставките за постигане на тройна устойчивост (икономическа, екологическа и социална) са иновациите. Тяхното използване обаче коренно следва да се промени, тъй като, ако те са едностранно насочени, водят до противоречиви резултати. Например иновации, насочени само в икономическата сфера водят до повишаване степента на автоматизация, икономия на жив труд, като съдействат за повишаване на производителността на труда, но в същото време могат да доведат до съкращаване на работни места.

Макар и да не е елемент на устойчивото развитие, при постигането на икономическа, екологическа и социална устойчивост, съществено значение има и политическата система. Ето защо ще посочим някои основни моменти, отнасящи се до нея, които ще допринесат за практическото реализиране на устойчивото развитие:

- а) правителствената политика да е насочена към хората и техните ценности;
- б) институционалната рамка да бъде насочена към постигане на тройната устойчивост – икономика–екология–социална политика – и тя адекватно да се променя в зависимост от динамиката на средата;
- в) разработване и провеждане на правилна политика на доходите;
- г) участия на правителствата както при изработването на международни решения, свързани с устойчивото развитие, а така също и на решения на национално равнище;
- д) провеждане на национална политика за реализиране на устойчивото развитие;
- е) включване на все повече хора и тяхното активно участие при изработването на важни решения, свързани с икономиката, екологията и социалната политика;

- ж) недопускане на диктат на една страна над други;
- з) засилване на неформалния за сметка на формалния контрол върху протичащите процеси;
- и) създаване на условия за изграждане на силно гражданско общество⁴⁷ и т.н.

За постигането на тройна устойчивост е от значение и системата на управление. Трябва да се промени старото разбиране за управлението, изградено на базата на формалната власт и привилегиите, които тя дава, начина на взаимодействие между субекта и обекта на управление и т.н. За да се случи това обаче, са необходими съществени промени в системата на управление. Ето някои от тях:

- а) разширяване обекта на управление – обвързка между считаните за различни и самостоятелни елементи (икономически, екологически и социален) в едно цяло;
- б) постигане на нов баланс в управлението между субекта и обекта на управление;
- в) промяна в съдържанието на управленските функции;⁴⁸
- г) осъществяване на нови управленски функции, които според Пенчева (2014, с. 28-33) са обективно необходими;
- д) въвеждане и използване на съвременни типове организационно-управленски структури, изградени въз основа на възможно най-малката дистанция между управляващи и управлявани;
- е) включване на гражданското общество при вземането на важни решения и то по пътя на консенсуса, т.е. масово участие на хората в управлението;
- ж) използване на нови форми на управление;
- з) приоритет на неформалните форми на властта – харизматична, експертна;
- и) промяна в използваните управленски подходи, принципи и методи;
- к) отказ от старите и въвеждане на нови организационни форми – работен екип, екипна група⁴⁹;
- л) преминаване от централизация към децентрализация;
- м) активна, но не пряка намеса в управлението на процесите на пазара;

⁴⁷ То е предпоставка за постигане на тройна устойчивост.

⁴⁸ Например регулирането следва да се изгражда на базата на адекватно законодателство, но съобразено с приетите ценности.

⁴⁹ Необходимостта от този стил на ръководство подробно е разработена от И. Пенчева в монографията „Управленски умения. Съвети за мениджъри.” В. Гърново, 2013.

н) използване на демократичен стил на ръководство⁵⁰ ;

о) преминаване от формален към различни форми на неформален контрол – самоконтрол, взаимен контрол и т.н.

Във връзка с постигането на тройната устойчивост е необходимо да се решават и демографските проблеми. Например необходими са мерки за оптимизиране броя на населението в света. Ето някои от тях:

а) повишаване на образователното равнище – образоването на момичетата се отразява върху големината на семействата в посока на намаляване. Майките, които са учили в училище поне пет години, губят по-малко деца по време на тяхното отглеждане или следствие на ранните болести в сравнение с необразованите. Наред с това тези жени могат да четат указанията на лекарствата и по-добре да разбират как да се грижат както за себе си, така и за своите деца. Според Джин Спърлинг, който прави проучване в 72 държави: „разширяването на средното образование на жените може да бъде най-доброто средство за значително намаляване на раждаемостта”;

б) предприемане на административни мерки – Китай, Иран;

в) привличане на религиозните лидери непосредствено в процесите за ограничаване броя на децата в семейството;

г) провеждане на редица международни и национални форуми, посветени на този въпрос – конференции, симпозиуми, програми и др.;

д) широко разяснителна дейност, че Земята е ограничен ресурс, а нейната пренаселеност е предпоставка за глад, болести и т.н.;

е) програми за семейно планиране;

ж) услуги за репродуктивно здравеопазване, ефективна контрацепция и т.н.

Въз основа на изложеното в настоящия материал следва да отбележим, че, за да се реализира на практика концепцията „Устойчиво развитие”, освен посоченото дотук, трябва да бъдат осъществени и положителните промени в редица системи. Ето някои по-важни от тях:⁵¹

а) политическа – политиката, която води както всяка отделна страна, така и всички страни, взети заедно;⁵²

б) икономическа – промяна в цялостната икономическа дейност – ново отношение към печалбата (стремеж към нейната оптимизация, а не максимализация), отстраняване на експлоатацията на човек от човек или

⁵⁰ Това не означава, че при екстремни ситуации (природни бедствия, катастрофи и др.) да не се използва авторитарният стил.

⁵¹ В случая под положителни промени разбираме измененията, които настъпват във връзка с реализирането на устойчивото развитие.

⁵² Конкретно у нас трябва да се търси връзката между трите власти – законодателна, изпълнителна и съдебна.

на човек над природата, промяна на данъците, промяна на субсидиите, използване на нови материално-енергийни ресурси, създаване на нови отрасли;

в) екологична – управление на климата, екологична демокрация, запазване и възстановяване на горите, почвите, растителното и животинското разнообразие;

в) социална – преодоляване на съществените различия между двете крайности – много богати и много бедни, нови работни места, усъвършенстване на разпределителната система, създаване на устойчиви населени места, повишаване на образователното равнище, подобряване на здравеопазването;

г) производствена – цялостно опазване на екологичната система и ликвидиране на замърсяващи производства;

д) технико-технологична – използване на т.нар. “екотехники” и “екотехнологии”, които намаляват количеството на отпадъците или те изобщо липсват, опазват околната среда и водят до по-малко замърсяване, потребяват по-малко ресурси (ресурсоспестяващи), използват по-продължително време ресурсите⁵³ и др.;

е) международна – поощряване на устойчив модел на търговия и финансиране;

ж) управленска – създаване на съвършен механизъм на управление на системата „човек–природа”, екологично управление, разширяване обекта на управление, усъвършенстване на управленските подходи, принципи, методи и т.н.

Безспорно е, че при предприемане на конкретни мерки за постигане на устойчивост и при трите елемента на устойчивото развитие погледите следва да бъдат отправени към настоящето и бъдещето. Също така сме длъжни да посочим, че трябва да се обърнем и към миналото – да си направим необходимите поуки от неразумната човешка дейност и да предприемем действия за възстановяване на естественото развитие на природната среда и свързаните с нея растително, животинско и био-разнообразие.

Заключение

Обобщавайки, ще посочим, че необходимостта от устойчивото развитие се разбира и приема от все повече хора по света. В същото време обаче редица правителства, фирми, отделни граждани нямат желание да инвестират средства, усилия и време за неговото практическо

⁵³ Това не означава, че се удължава производственият цикъл.

реализиране. Във връзка с поставения въпрос: „Все още ли е възможно да се реализира тази концепция в локален и световен мащаб и доколко хората по света имат желание това да се случи?“, отговорът е положителен. За целта е необходимо да се извършат съществени промени в различните системи – икономическа, екологическа, социална, техникотехнологическа, управленска и т.н. Водещо място при осъществяването на тези промени трябва да имат научните изследвания и иновациите. Освен това при практическото осъществяване на концепцията „Устойчиво развитие“ са необходими спешни и съществени изменения в средата, в която живеем. Нужни са промени в начина на мислене и живота на хората, както и във взаимоотношението им с природата. Въз основа на система от критерии човечеството следва да създаде за себе си рационален начин на живот, в който да намира отражение мисълта не само за настоящото, но и за бъдещото развитие.

Използвани източници:

- Асадуриан, Е. и др. (2013). Състоянието на планетата 2013. Уърлдуоч институт Вашингтон. София: Книжен тигър.
- Близнаков, Г. (1995). Накъде, човече? София: Марин Дринов.
- Браун, Л. (2006). План Б 2.0. София: Книжен тигър.
- Браун, Л. и др. (2001). Състоянието на планетата 2001. Уърлдуоч институт Вашингтон. София: Книжен тигър.
- Българска енциклопедия. (2002). София: Труд.
- Български тълковен речник. (2015). София: Наука и изкуство.
- Война, <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0>
- Големите трагедии. (2002). София: Publishing House.
- Гор, А. (2008). Неудобната истина. София: Младенска книга.
- Дайр, Г. (2008). Климатични войни. София: Алианс принт.
- Калигоров, Х. (1983). Равновесие в системите. София.
- Каменов, К. (2010). Криза и устойчиво развитие. В. Търново: Абагар.
- Каменов, К. (1998). Мениджмънт. В. Търново: Абагар.
- 14 Ковачев, А. (1999). Устойчивото развитие – основа за реализиране правата на човека през 21 век. Алтернативи, с.30-42.
- Леенер, Ф. и др. (2002). Докладът на Щайлман. София: Софттрейд.
- Нашето общо бъдеще. (1989). София: Д-р Петър Берон.
- Пенчев, П. (1993). Устойчиво развитие – исторически императив, национална цел и стратегия на България. – В: Устойчиво развитие. Нова България първа в новия свят. София.

- Пенчева, И. (2014). Мениджмънт и връзки с обществеността. В. Търново: Абагар.
- Пенчева, И. (2013). Управленски умения. Съвети за мениджъри. В. Търново: Абагар.
- Пенчева, И, Р. Пенчева, П. Пенчев. (2016). Основи на управлението. В. Търново: Абагар.
- Проект за преход (изготвен за Международния семинар по институционални основи за опазване на околната среда в България). (1992). София.
- Общо събрание на ООН. „Декларация на хилядолетието на ООН“. Резолюция приета на Общото събрание на 8.IX. 2000 г.; електронни данни от www.imf.org.
- Сетров, И. И. (1972). Основы функциональной теории организации. Л.
- Тофлър, А. (1992). Прогнози и предпоставки. София: Факултет по журналистика и масови комуникации.
- Тофлър, А., Х. Тофлър. (1995). Новата цивилизация. Политиката на третата вълна. София: Военно издателство.
- FAO. Statistical Yearbook 2012. World Food and Agriculture. Part 2 – Hunger Dimensions. <http://www.fao.org/docrep/015/i2490e/i2490e00.htm>
- FAO. Statistical Yearbook 2013. World Food and Agriculture. Part 3 – Feeding the world, <http://www.fao.org/docrep/018/i3107e/i3107e03.pdf>
- FAO. Food wastage: Key facts and figures, <http://www.fao.org/news/story/en/item/196402/icode/>
- FAO. Food waste harms climate, water, land and biodiversity – new FAO 30. Historic climate deal in Paris: EU leads global efforts, European Commission - Press release, IP/15/6308, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6308_en.htm
- Kharas, H., J. Biau,; New actors, new instruments, new priorities: Toward a sustainable development transformation, in : Japan's Development Assistance: Foreign Aid and the Post-2015 Agenda, pp.310-326, 2016
- Mauerhofer, V. Legal Aspects of Sustainable Development, Springer, 2016.
- Monitoring Environmental Progress (A Report on Work in Progress), The World Bank, Washington, D. C., <http://documents.worldbank.org/curated/en/378701468765915443/Monitoring-environmental-progress-a-report-on-work-in-progress>
- Qisheng Li, Weifeng Pan. Smart Growth and Sustainable Development, Springer, 2016
- Rabie, M. A theory of sustainable sociocultural and economic development, Palgrave Macmillan US: New York, 2016.

УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ – ТЕОРЕТИЧНИ И ПРАКТИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ

Проф. д. ик. н. Пенчо Пенчев,
ВТУ „Св.св. Кирил и Методий”
Росица Пенчева⁵⁴

Резюме: В настоящия труд аргументираме тезата, че устойчивото развитие е обективна потребност на хората, която е без алтернатива. В разработката изследваме малка част от зависимостта „човек–природа”. Очергани са основните постижения при практическото реализиране на устойчивото развитие. Посочени са проблеми, които трябва да бъдат изследвани и решени от учени, политици, хора от практиката и други, тъй като тази концепция изисква използването на интегриран подход. Смятаме, че това е единствената възможност, а и обективната реалност налага устойчивото развитие да се реализира на практика, защото го дължим на настоящите и бъдещите поколения.

Ключови думи: устойчиво развитие, икономически растеж, екологична устойчивост, социално равновесие.

JEL: Q01.

⁵⁴ Администратор, Европейска комисия. Всички мнения принадлежат на автора и не представляват становище или позиция на Европейската комисия.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT – THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Prof. Pencho Penchev, D.Sc.(Econ.),
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
Rositsa Pencheva⁵⁵,

Abstract: The present paper argues again that sustainable development is an objective need of people, which has no alternative. The paper examines a very small part of the ‘man-nature’ relationship. On the one hand, the major achievements in the implementation of the sustainable development are described and, on the other hand, the problems that need to be studied and solved by scientists, policy makers, practitioners and others are set out, since this concept requires an integrated approach. We consider that the implementation of sustainable development is the only option. Moreover, its implementation is imposed by the reality because we owe it to present and future generations.

Keywords: sustainable development, economic growth, environmental sustainability, social equality.

JEL: Q01.

⁵⁵ The author is an administrator in the European Commission. All the views in the paper are those of the author and do not express any opinion or any position of the Commission.

Съдържание

Увод.....	69
1. Същностна характеристика на устойчивото развитие	71
2. Основни постижения и проблеми при практическото реализиране на устойчивото развитие	86
3. Устойчивостта и развитието на системите	97
Заклучение	115
Използвани източници.....	116
Резюме	118
Abstract	119

Съдържание

Канев, Д., Терзиев, В. Поведенческата икономика: развитие, състояние и перспективи.....	7
Алтухова, Н. Фаридовна, В. Елена Викторовна. Модель компетенций и принципи мониторинга результатов государственного управления на основе онтологий.....	33
Пенчев П., Пенчева, Р. Възможно ли е да се реализира концепцията „Устойчиво развитие“?.....	69
Eminov, A. N. Aliyeva I. Education and employment cooperation assessment in Azerbaijan tourism industry.....	121
Шопова М. Информационни аспекти на статистическите изследвания на престъпността.....	143
Savelyev Y., Kuryliak V., Lyzun M., Lishchynskyy I. Global monetary integration and determination of strategic priorities for the exchange rate policy in Ukraine.....	177
Шишманова П., Господинов Ю., Парашкевова Е., Корелов Кр., Димитрова, Кр. Теоретически и практически аспекти на използването на интерактивните методи в продължаващото обучение на Стопанска академия „Д. А. Ценов“	227
Несторов, Л. За пътеките, истините и живота на Бенжамен Варон.....	269
Атанасов, А., Чиприянова, Г. Проф. д-р ик.н. Дамян Дамянов – живот, отдаден на счетоводната теория и практика.....	291

TABLE OF CONTENTS

Kanev, D., Terziev, V. BEHAVIOURAL ECONOMICS: DEVELOPMENT, CONDITION AND PERSPECTIVES	7
Faridovna, N. Altukhova, Vasileva, E. Victorovna. THE MODEL OF COMPETENCES AND THE PRINCIPLES OF MONITORING THE RESULTS OF PUBLIC ADMINISTRATION BASED ON ONTOLOGIES	33
Penchev, P., Pencheva, R. SUSTAINABLE DEVELOPMENT – THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS	69
Eminov, A. N. Aliyeva, I. ASSESSMENT OF EDUCATION AND EMPLOYMENT COOPERATION IN AZERBAIJAN TOURISM INDUSTRY	121
Shopova, M. INFORMATION ASPECTS OF THE STATISTICAL STUDY OF CRIME	143
Savelyev, Y., Kuryliak, V., Lyzun, M., Lishchynskyy, I. GLOBAL MONETARY INTEGRATION AND DETERMINATION OF STRATEGIC PRIORITIES FOR THE EXCHANGE RATE POLICY IN UKRAINE	177
Shishmanova, P., Gospodinov, Y., Parashkevova, E., Korelov, K., Dimitrova, K. THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF USING INTERACTIVE METHODS IN THE CONTINUING EDUCATION AT D. A. TSENOV ACADEMY OF ECONOMICS	227
Nestorov, L. ABOUT THE TRIPS, THE TRUTH AND THE LIFE OF BENJAMEN VARON	269
Atanasov, A., Chiprianova, G. PROF. DAMIAN DAMIANOV, DSc – A LIFE, DEVOTED TO ACCOUNTING THEORY AND PRACTICE.....	291

Годишник на СА “Д. А. Ценов” – Свищов
5250 Свищов, ул. “Ем. Чакърров” № 2
www.uni-svishtov.bg/godishnik

Редакционен съвет

Проф. д-р Маргарита Богданова – главен редактор
Проф. д-р Емилиян Тананеев
Проф. д-р Пенка Шишманова
Доц. д-р Веселин Попов
Доц. д-р Жельо ВЪтев
Доц. д-р Людмил Несторов
Доц. д-р Николай Нинов
Доц. д-р Пенка Горанова
Доц. д-р Пламен Петков
Доц. д-р Теодора Филипова

Стилов редактор

Анка Танева

Английски превод

Ст. преп. Лиляна Атанасова

Международен съвет на изданието

Проф. д-р Весела Радович – Белградски университет (Република Сърбия)
Проф. д-р Роберт Димитровски – МИТ Университет – Скопие
(Република Македония)
Проф. д-р Майя Шенфилд – Технически университет - Рига (Латвия)
Проф. д-р кин Сергей Чернов – Новосибирски държавен технически
университет (Русия)

Всички материали се приемат под условие, че авторът не ги публикува на друго място. Той носи отговорност за прецизността и достоверността на своите тези и на изнесената информация.

Начин на цитиране: Годишник/СА “Д. А. Ценов”

За контакти:

Проф. д-р Маргарита Богданова – главен редактор
☎ 0631/66297, e-mail: m.bogdanova@uni-svishtov.bg
Ивелина Станева – технически секретар
☎ 0631/66364, e-mail: i.staneva@uni-svishtov.bg

ISSN 0861-8054

Year-book of D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov
2 Em Chakarov str., 5250 Svishtov
www.uni-svishtov.bg/godishnik

Editorial Board

Prof. Margarita Bogdanova, PhD – Editor-in-Chief
Prof. Emylian Tananeev, PhD
Prof. Penka Shishmanova, PhD
Assoc. Prof. Veselin Popov, PhD
Assoc. Prof. Zhelyo Vatev, PhD
Assoc. Prof. Lyudmil Nestorov, PhD
Assoc. Prof. Nikolay Ninov, PhD
Assoc. Prof. Penka Goranova, PhD
Assoc. Prof. Plamen Petkov, PhD
Assoc. Prof. Teodora Filipova, PhD

Consulting editor:

Anka Taneva

Translator:

Sen. Lect. Lilyana Atanasova

International council of the journal

Prof. Vesela Radovic, PhD – Belgrade University (Serbia)
Prof. Robert Dimitrovski, Ph.D. – MIT University Skopje (Republic of Macedonia)
Prof. Maija Senfelde, PhD – Riga Technical University (Latvia)
Prof. Sergey Chernov, PhD – Novosibirsk State Technical University (Russia)

All material are published under the condition that their authors has not published them elsewhere. The authors are responsible for the accuracy and reliability of their theses and information.

Reference: Yearbook/D. A. Tsenov Academy of Economics

Contact persons:

Prof. Margarita Bogdanova, PhD – Editor-in-chief
☎ 0631/66297, e-mail: m.bogdanova@uni-svishtov.bg
Ivelina Staneva – Technical Secretary
☎ 0631/66364, e-mail: i.staneva@uni-svishtov.bg

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ”
Свищов, ул. „Ем. Чакъров” 2

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО “ЦЕНОВ”
Свищов, ул. Градево, 24

ГОДИШНИК
Том СХХ

Даден за печат на 21.11.2017 г.
Печ. коли 37,5; формат 16/70/100; тираж 100 бр.
Излязъл от печат на 20.12.2017 г.

ISSN 0861-8054

ПОЛИГРАФИЧЕСКА БАЗА
ПРИ АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО “ЦЕНОВ” – СВИЩОВ

*Основан 1938 г. под
ръководството на доц.
д-р Иван Стефанов (по-
късно академик).*

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ "Д. А. ЦЕНОВ"
СВИЩОВ

ТОМ СХХ

ГОДИШНИК

ISSN - 0861-8054

ТОМ СХХ

2017

Основан през 1938 г. под ръководството на доц. д-р И. Стефанов (по-късно академик).

Изисквания при списването и издаването на Годишника на СА „Д. А. Ценов”

Списването и издаването на Годишника да се извършва при следните изисквания:

- студийните материали на:
 - нехабилитирани автори - да са в обем до 40 страници;
 - хабилитирани автори - да са в обем до 60 страници;
- студийните материали на нехабилитирани автори да са придружени с Препис-извлечение от катедрено обсъждане;
- материалът да не е публикуван в други издания, освен под формата на научни доклади;
- резюметата на представените ръкописи са до 1 стандартна страница;
- съдържание на материала;
- от 5 до 7 ключови думи;
- индекс/и по JEL класификация;
- депозираният материал се оценява от един рецензент;
- депозиране на материалите – една разпечатка (на хартиен носител). След стилова редакция се представя една разпечатка на хартиен носител и в електронен вид (CD);
- представеният ръкопис не се връща на авторите.

Техническите изисквания, на които следва да отговарят представените материали, са:

технически характеристики: Изпълнение MS Word 97-2003 (минимум); Размер на страницата А4; 29-30 реда и 60-65 удара в ред; Шрифт – Times New Roman 13 pt;
Разстояние между редовете

- – 1,5 lines; Полета – стандартни (Top - 1”; Bottom – 1”; Left – 1,25”; Right – 1,25” или Top – 2.54 см.; Bottom – 2.54 см; Left – 3.17 см; Right – 3.17 см); Табулация: 0,5” (или 1.27 см.); Номерация на страницата – горе вдясно; Текст под линия – размер 10 pt, Single; Наименование на материала (ALL CAPS, Times New Roman 13 pt, bold) - центрирано; Име на автора, научна степен, научно звание (малки букви Times New Roman 13 pt, bold) – изравнени вдясно. Между заглавието, имената и основния текст се оставя по един празен интервал; Графики и фигури – MS Power Point или MS Excel. Текстът под фигурите/графиките се центрира като номерацията е преди заглавието; Таблицы – заглавието е подравнено вляво, като номерацията е преди заглавието; Формулите се създават с Equation Editor, като номерацията е в скоби преди формулата; Формулите, фигурите, графиките и таблиците се вграждат софтуерно в текста.

Правилата за цитиране под линия – според стандарт БДС 17377-96